

**TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARININ
MAKRO EKONOMİK DENGELER
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Yaşar Tamer ERGÜL
Eskişehir, 1999

**TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARININ MAKRO EKONOMİK DENGELER
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Yaşar Tamer ERGÜL

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İktisat Anabilim Dalı
Danışman: Doç. Dr. İlyas ŞIKLAR

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haziran 1999

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARININ MAKROEKONOMİK DENGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Yaşar Tamer ERGÜL
İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 1999
Danışman: Doç. Dr. İlyas ŞIKLAR

Günümüzde birçok ekonomide kamu kesiminin finansman açığı verdiği gözlemlenmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu açıkların GSMH içindeki payları önemli derecede yüksektir. Bu yüzden bütçe açıkları, çeşitli ülkelerdeki ekonomik istikrarsızlık sorununun kaynağı ya da en önemli sebeplerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu yanıyla bütçe açıklarının ekonomik etkilerinin bilinmesi önemlidir. Gerek iktisat politikalarını oluşturmak için, gerekse iktisat teorisindeki tartışmalara ışık tutmak için, bütçe açıklarının etkileri birçok kantitatif çalışmaya konu olmuştur.

Bu çalışmanın birinci bölümünde iktisat teorisinde bütçe açıkları hakkındaki tartışmalar incelenmiştir. İktisat teorisinde bütçe açıkları sorunu iktisadi ekoller açısından ele alınmıştır. Bu amaçla Keynesyen, Neoklasik ve Yeniklasik iktisadın kamu açıkları hakkında ortaya koydukları kuramsal modeller tartışılmıştır.

Kamu açıklarının sebepleri ve etkileri ülkelerin ekonomik yapılarıyla da ilgili olduğu için, ikinci bölümde Türkiye'de kamu kesiminin gelir ve harcama yapıları incelenmiştir.

Son bölümde Türkiye'de kamu açıklarının etkileri ekonometrik model ve teknikler yardımıyla ortaya konmaya çalışılmıştır.

Yapılan çalışmada Türkiye'de bütçe açıklarının enflasyon, faiz oranı, ödemeler dengesi gibi belli başlı ekonomik göstergelerle ilişkili olduğu görülmüştür.

ABSTRACT

Today public sector's financial deficits in many economies have been observed. Ratio of deficit to Gross National Product (GNP) is quite high, particularly in developing countries. Thus, budget deficits have been evaluated as one of the most important reason or source for economic instability problem. It is important to know the economic effects of budget deficits at this point. The effects of budget deficits have been becoming an issue for many quantitative studies in both grounds, to form some economic policies and to show the way of discussions in economic theory.

In the first part of this study, the discussions about budget deficits were studied. The problem of budget deficits in economic theory was dealt with as regards economic schools. For this purpose, the theoretical models about public deficits which had been brought up by Keynesian, Neo-Classical and New Classical economics were discussed.

Because reasons and effects of public deficits are related to countries' economic structures; in the second part, revenue and expenditure of Turkish public sector were studied.

Finally, the effects of public deficits in Turkey have been tried to bring up through an econometric model and statistical technics.

In this study, it is proved that the budget deficits in Turkey have been related to main economic indicators like inflation, interest rate, and balance of payments.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Yaşar Tamer ERGÜL'ün "Türkiye'de Bütçe Açıklarının Makro Ekonomik Dengeler Üzerindeki Etkileri" başlıklı tezi 16 Temmuz 1999 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, İktisat Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.İlyas ŞIKLAR
Üye : Prof.Dr.Beyhan ATAÇ
Üye : Yrd.Doç.Dr.Kemal BİÇERLİ

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
JURİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖZGEÇMİŞ	v
TABLolar LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSAT TEORİSİNDE BÜTÇE AÇIĞI SORUNU

1. BÜTÇE AÇIKLARI VE GSMH'DAKİ DALGALANMALAR	3
1.1. Bütçe Açığının Borçla Finansmanı	3
1.1.1. Keynesyen Yaklaşım	3
1.1.2. Neoklasik Yaklaşım	7
1.1.3. Yeni Klasik Yaklaşım	11
1.2. Bütçe Açığının Para Basarak Finansmanı	12
2. BÜTÇE AÇIKLARI VE FAİZ ORANLARI	13
2.1. Klasik İktisatta Dışlama Etkisi	13
2.2. Keynesyen İktisatta Dışlama Etkisi	14
2.3. Rasyonel Bekleyişler Destekli Keynesyen İktisat	17
2.4. Dışlama Etkisine Ricardian Yaklaşım	19
2.4.1. Ricardian Yaklaşımın Varsayımları	20
2.4.2. Ricardian Denklik Teorisinin Sonuçları	24
3. BÜTÇE AÇIKLARI VE ENFLASYON	26
3.1. Para Basımı, Senyoraj ve Enflasyon Vergisi	29
3.2. Hoş Olmayan Monetarist Aritmetik	33
4. BÜTÇE AÇIKLARI VE ÖDEMELER DENGESİ	35

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÜTÇE AÇIKLARI

1. BÜTÇE GELİRLERİNDEKİ GELİŞMELER	44
1.1. Vergi Gelirlerinin Yapısı	45
1.2. Vergi Dışı Gelirler	53
2. KAMU HARCAMALARINDAKİ GELİŞMELER.....	54
2.1. Cari Harcamalardaki Değişmeler.....	57
2.2. Yatırım Harcamalarındaki Değişmeler.....	58
2.3. Transfer Harcamalarındaki Değişmeler	59
3. BÜTÇE AÇIKLARININ FİNANSMANI.....	62
3.1. Bütçe Açıklarının Merkez Bankasından Borçlanarak Finansmanı	62
3.2. Bütçe Açıkları ve Devlet Borçlanması	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÜTÇE AÇIKLARININ MAKRO EKONOMİK DENGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1. BÜTÇE AÇIKLARI VE ENFLASYON.....	69
1.1. Çalışmanın Yöntemi.....	69
1.2. Modelin Tahmini.....	71
2. BÜTÇE AÇIKLARI VE FAİZ ORANLARI İLİŞKİSİ.....	76
2.1. Nedensellik Testleri.....	77
3. BÜTÇE AÇIKLARI VE ÖDEMELER DENGESİ.....	80
4. BÜTÇE AÇIKLARI VE EKONOMİK BÜYÜME.....	81
SONUÇ.....	83
EK.....	87
KAYNAKÇA.....	89

86

TABLOLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 2.1. Genel Bütçe Vergi Gelirlerinin GSMH İçindeki Payı.....	46
Tablo 2.2. Genel Vergi Gelirleri Tahsilatının Yüzde Dağılımı (1986-1996)	47
Tablo 2.3. Gelir Vergisi Tahsilatının GSMH'ya Göre Esneklikleri.....	48
Tablo 2.4. Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Yüzde Dağılımı	51
Tablo 2.5. Toplam Vergi Gelirlerinin (Sosyal Güvenlik Primleri Dahil) GSYİH İçindeki Payı.....	52
Tablo 2.6. 1990-1998 Konsolide Bütçe Gelişmelerinin GSMH İçindeki Payı	55
Tablo 2.8. Seçilmiş Yıllarda ve Ülkelerde Kamu Harcamalarının GSMH İçindeki Payı	60
Tablo 2.9. Ekonomik Ayırımı Göre Konsolide Bütçe Harcamalarının Yüzde Dağılımı	61
Tablo 3.1. Türkiye'de Enflasyon, Bütçe Açığı ve Büyüme İlişkisi.....	72
Tablo 3.2. Türkiye'de Enflasyon, Bütçe Açığı ve Reel Faiz Oranları Arasındaki İlişki.....	74
Tablo 3.3. Türkiye'de Enflasyon, Bütçe Açığı ve Reel Faiz Oranları Arasındaki İlişki.....	75
Tablo 3.4. Türkiye'de Bütçe Açıkları – Faiz Oranı İlişkisi.....	80
Tablo 3.5. Türkiye'de Bütçe Açıkları ve Dış Denge Arasındaki İlişki.....	81
Tablo 3.6. Türkiye'de Kamu Açıkları Büyüme Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi.....	82

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1.1. Bütçe Açığının Toplam Talep Üzerindeki Etkisi.....	6
Şekil 1.2. Ekonomi Tam İstihdam Düzeyindeyken Toplam Talepteki artışın Etkileri.....	11
Şekil 1.3. Dışlama Etkisi.....	14
Şekil 1.4 Sermaye Mobilitesinin Yüksek Olduğu Bir Ekonomide Bütçe Açıklarının Etkileri.....	41
Şekil 1.4 Sermaye Mobilitesinin Düşük Olduğu Bir Ekonomide Bütçe Açıklarının Etkileri.....	42

GİRİŞ

Günümüzün modern toplumlarında devletin ekonomi içindeki payı yüzde ellilere kadar ulaşmaktadır. Devletin ekonomideki payının azaltılması yönündeki tüm popüler tartışmalara rağmen, çoğu ülkede kamu kesiminin nisbi büyüklüğünün azalmadığı da gözlenmektedir. Devasa büyüklüklere ulaşan kamu kesiminin finansman açığının ekonomi üzerinde olumlu yada olumsuz birtakım etkilerinin olacağı düşüncesi neredeyse toplumsal bir kabul görmüştür. Belki klasik iktisadın mirası, belki de özellikle gelişmekte olan ülkelerde bütçe açığının merkez bankası kaynaklarına başvurularak finanse edilmesinin olumsuz tecrübelerinin etkisiyle, bütçe dengesi ideal durum olarak değerlendirilirken, bütçe açığın ekonomi üzerinde olumsuz etkilerinin olacağına inanılmaktadır.

Bu konuda toplumun görüşü ne olursa olsun, iktisatçılar farklı kutuplara ayrılarak konuyu değerlendirmektedir. Yine de bütçe açıkları hakkında iktisatçıların fikirleri ne kadar birbirinden ayrılırsa ayrılınsın ve ne kadar çeşitli olursa olsun, bu konudaki görüşler, birçok iktisadi tartışmada olduğu gibi, temelde aktivist-müdehaleci ekonomik görüşlerle muhafazakar iktisadi görüşler arasında olmaktadır. Her iki kesim için de kamu açıklarının etkileri, kendi ekonomi anlayışlarını savunmak için kilit noktalardan biridir. Dolayısıyla bütçe açıkları üzerine süregiden tartışmaların tek sebebi bu sorunun kendisini sıklıkla göstermesi ve günlük yaşamda hissedilmesi değil, kamu açıklarının iki karşıt iktisadi yaklaşımın farklılıklarını ortaya koyabilecekleri en verimli alanlardan biri olmasıdır. Bilindiği gibi ekonomi dünyasındaki bu ayrım temelde Keynes'in ortaya çıkışıyla başlar. Ondan önce yaygın bir şekilde benimsenen *Denk Bütçe İlkesi*, dayanak noktasını, özel bütçelerle devlet bütçesi arasındaki analojiye dayanan ekonomik bir sağduyudan alıyordu. Oysa Keynes'le beraber inşa edilen makroekonomi disiplini, insan sağduyusunun ekonomik yaşamın işleyişle her zaman örtüşmediğini göstermiştir. Örneğin tasarruf paradoksunun toplumun

toplam tasarruflarının artmasının her zaman olumlu olmadığını göstermesi gibi, *Denk Bütçe İlkesi*'nin de kimi durumlarda ekonomik sorunları daha da arttıracığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla bir ekonomik durgunluk hatta depresyonda, topluma daha fazla tasarruf etme, devlete de gelir ve giderlerini mutlaka denkleştirme yönünde yapılan çağrılar bugün tarihe karışmıştır. Günümüzde devletin bütçe açığı vermemesini savunanlarsa, görüşlerini daha bilimsel ve teknik temellere oturtmaktadırlar. Öte yandan günümüzde birçok ülkede, ekonomik konjonktür ne olursa olsun kamu kesiminin açık verdiği gözlenmektedir. Bu durumsa Keynes'in ekonomik konjonktüre göre bütçe açığı ya da fazlası verilmesin savunan görüşlerinden uzaktır. Keynesyen iktisadın bütçe açıklarının ekonomi üzerindeki etkisi konusundaki görüşleri uzunca bir süre iktisat dünyasında hakim konumdayken, 1970'li yıllarla beraber aktivist politikaların etkisizliği bağlamında yeni klasik ve Ricardian itirazla karşılaşmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde bu tartışmalar çeşitli iktisat okulları açısından verilecektir.

Bilindiği gibi ülkemizde de kamu açıkları uzun yıllardan beri yaşanan bir sorundur. İkinci bölümde Türkiye'de bütçe açığı sorununun nedenlerine genel olarak bakılacaktır. Kamu açıklarının oluşumunda Türkiye'ye özgü nedenler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın son bölümünde, Türk ekonomisindeki bütçe açıklarının, yaşanan belli başlı ekonomik sorunlarla ilişkisi olup olmadığı, ekonometrik modellerin ve tekniklerin yardımıyla incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSAT TEORİSİNDE BÜTÇE AÇIĞI SORUNU

1.BÜTÇE AÇIKLARI VE GSMH'DAKİ DALGALANMALAR

Bütçe açıklarının ekonomi üzerindeki etkileri, bu açıkların finansman yöntemine bağlı olarak değişecektir. Bir devletin bütçesi açık veriyorsa, bu açık temelde iki yöntemle finanse edilebilir: Devlet borçlanması ya da para basmak.

Bu bölümde bütçe açıklarının borçlanma yöntemiyle finansmanını ve bu yöntemimin milli gelir üzerindeki etkileri incelenecektir.

1.1. Bütçe Açığının Borçla Finansmanı

1.1.1. Keynesyen Yaklaşım

Keynesyen iktisatçıların bütçe açıklarına bakışı, kaynakların tam değerlendirilemediği, tam istihdamın ancak rassal bir şekilde ortaya çıkabilecek

bir ekonomik durum olduğu ve nihayet ekonomik bireylerin uzak görüşlü olmadığı(miyop) bir ekonomi anlayışına bağlı olarak şekillenmiştir. Keynesyen iktisatçıların ekonomiye ilişkin kabulleri aynı zamanda da analitik modellerinin varsayımlarını oluşturmuştur.

Eğer ekonomide kullanılmayan kaynaklar varsa devletin ilave harcama yapması bu kaynakların da istihdam edilmesini sağlayacaktır. Devlet harcamalarını arttırdığında, miyop birimlerin tüketim harcamaları harcanabilir gelirlerine bağlı olduğu için, toplam tüketim de artacaktır. Böylelikle uygun miktarda bir bütçe açığıyla, özel kesimin, ekonominin kaynaklarına oranla düşük olan harcamaları telafi edilmiş ve tam istihdam sağlanmış olacaktır. Keynes tarafından geliştirilen bu reçetenin sistematik hale getirilmesi Keynes'in takipçileri ve özellikle de Hansen tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu görüşün sistematize olması demek, toplam talep yetersizliği durumunda olduğu gibi, toplam talep fazlası durumunda da bütçenin bir ekonomi politikası aracı olarak kullanılabilmesi demektir. Aslında Keynes'in kendisi çalışmalarında tam istihdamın sağlanması için maliye politikası kavramını vurgulamamış, bu kavramı yerleştirmek Alvin Hansen'e kalmıştır.¹ Hansen aynı zamanda devlet borçlanmasının bireylerin borçlanmasından farklı olduğunu, birey ile devlet borçlanması arasında yapılan analojinin ve bu analojiye dayanan ortodoks finansal prensiplerin devlet açısından geçersiz olduğunu iddia etmiştir. Yine Hansen'e göre devletin borçlanma kapasitesi, ulusal vergilendirme kapasitesi, enflasyon tehlikesi ve gelir dağılımı tarafından belirlenir. Ayrıca borçlanmanın limitleri kesin değil esnektir.² Dolayısıyla devletin gerektiğinde bütçe açığı vermesi ve bu açığı borçlanarak finanse etmesi klasik iktisatçıların iddialarının aksine ekonomi için olumlu olacaktır.

İlk Keynesyen iktisatçıların analizlerinde kullandıkları toplam arz eğrisi tam istihdam noktasına kadar tamamen yataydır. Tam istihdamın altında firmalar

¹ Jesse Burkhead, "The Balanced Budget", *Quarterly Journal of Economics*, LXVII, (May 1956), s. 207.

² Aynı, s.207.

kapasitelerini tam olarak kullanamamaktadırlar. Ekonomide atıl kaynaklar mevcuttur. Toplam talep arttığında firmalar bu atıl kaynaklarını kullanmaya başlayacaklar ve milli gelir artacaktır. Fiyatlar genel düzeyindeyse bir değişme olmayacaktır. Bu durum tam istihdam sınırına kadar geçerlidir. Ekonomi tam istihdam sınırına geldiğinde toplam arz eğrisi klasik iktisatçıların öngördüğü gibi dikey olacaktır. Bu noktadan sonra devletin toplam arzı uyarması yalnızca fiyatlar genel düzeyini arttıracaktır. Yatay toplam arz eğrisi, arz eğrisinin biçimine ilişkin tartışmaların iki uç noktasından biridir. Daha sonraları Keynesyen iktisatçıların da terk ettikleri bu yaklaşım yerini, modellerde pozitif eğimli arz eğrisinin kullanılmasına bırakmıştır.

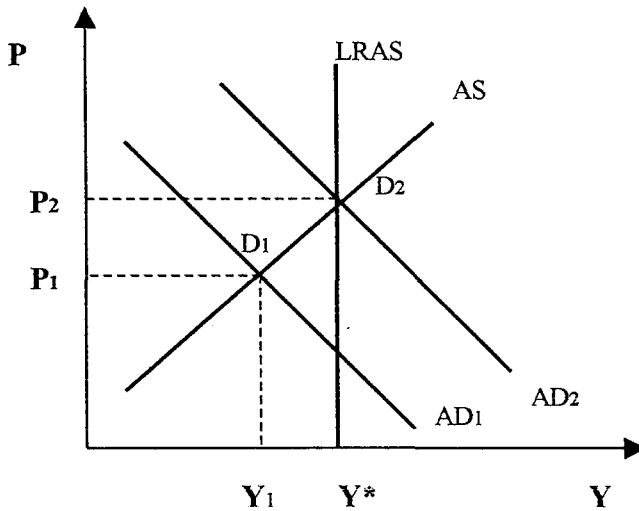
Burada klasiklerin, devlet harcamalarının özel sektör harcamaları üzerinde caydırıcı olacağı iddiasının geçerliliği de önemlidir. Klasik iktisatçılar bir birimlik devlet harcamasının eşit miktarda özel kesim harcamasını engelleyeceğini iddia etmişlerdir. Onlara göre ekonomi sürekli tam istihdam durumundadır. Toplam arz veri olduğuna göre , devletin daha fazla harcama yapması toplam çıktıyı arttıramayacaktır. Bu durumda yalnızca toplam harcama içinde devletin payı artacaktır. Bu durum, iktisat literatüründe “crowding out” ya da “dışlama etkisi” olarak adlandırılmaktadır. Burada klasiklerin açıklama tarzıyla vurgulanan dışlama etkisi, daha modern iktisatçılar tarafından, artan devlet harcamalarıyla beraber artan devlet borçlanmasının yükselttiği faiz oranlarına bağlı olarak açıklanmıştır: Artan faiz oranları özel sektörün yatırım harcamasını azaltacaktır. Böylelikle artan devlet harcamalarına azalan özel sektör harcamaları eşlik edecektir. Ancak bu durumda, dışlama etkisinin klasik versiyonunda olduğu gibi, devlet harcamalarının özel kesim harcamalarını eşit miktarda azaltacağını iddia etmek mümkün değildir. Bu, yatırım talebini ve spekülasyon talebini belirleyen parametrelere göre değişecektir. Bu ayrıntılar bütçe açıklarıyla faiz oranlarının ilişkisini inceleyen bölümde tartışılacaktır.

Tıpkı klasiklerin dikey arz eğrisine bağlı olarak tam dışlama etkisini savunmaları gibi, ilk Keynesyenler de dışlama etkisinin oluşmayacağını iddia etmişlerdir. Yatay arz eğrisinin varlığını kabul eden bu iktisatçıların görüşleri bir

yana, dışlama etkisiyle ilgili olarak günümüzde yapılan tartışmalar, böyle bir durumun olup olmadığından çok, dışlama etkisinin boyutu üzerinedir.

Keynes'in çağdaş takipçileri de çalışmalarında devletin toplam talebi yöneterek ekonomik istikrarı sağlayabileceğini savunmaktadırlar. Keynesyen iktisatçılar için bütçe açıkları sakınılması gereken bir ekonomik durum değil, bir politika aracıdır. Keynesyen iktisadın şekillendiği yıllarda geçerli olmamasına rağmen, talep fazlası durumunda da bütçe fazlası verilerek enflasyonist sürecin önüne geçilebilir.

Aşağıdaki şekilde ekonomide bir talep yetersizliği olduğu durumda bütçe açığı verilerek, tam istihdam gelir seviyesine nasıl ulaşıldığı gösterilmektedir.

Şekil 1.1

Bütçe Açığının Toplam Talep Üzerindeki Etkisi

Yukarıdaki şekilde Y milli geliri, P fiyatlar genel seviyesini, AD toplam talebi, AS toplam arzı ve LRAS eğrisi de uzun dönemli toplam arzı ifade etmektedir. Ekonomi başlangıçta kaynakların eksik istihdam edildiği D_1 denge düzeyindedir. Artan devlet harcaması toplam talebi uyararak AD_1 'den AD_2 'ye kaydırmıştır. Fiyatlar genel seviyesindeki bir kerelik artış pahasına, milli gelir tam istihdam seviyesine yükseltilmiştir.

Genel hatlarıyla ortaya konan bu Keynesyen yaklaşımı eleştiren iktisatçılar, daha çok dışlama etkisinin olumsuz etkileri ve rasyonel bireylerin davranış modellerini vurgulamışlardır.

1.1.2. Neoklasik Yaklaşım

Neoklasik yaklaşımın dayandığı üç temel varsayım vardır. Bunlardan birincisi, borç alıp vermenin piyasa faiz oranından serbestçe yapılabildiği bir ortamda tüketimin, bir dönemlerarası optimizasyon probleminin çözümü olarak yapıldığıdır. İkinci olarak ekonomik bireyler sınırlı yaşamları olduğunun bilincindedirler. Tüketimlerini bunun bilincinde olarak ayarlarlar. Bu nokta neoklasik iktisatla Ricardian yaklaşımı birbirinden ayırmaktadır. Daha sonra tartışılacağı gibi, Ricardian görüşü benimseyenler tüketicilerin sınırsız yaşama sahip bireylermiş gibi hareket ettiklerini iddia ederler. Son olarak piyasa temizleyici modellerin bütün dönemler için geçerli olduğuna inanırlar. Piyasaların sürekli dengede olduğu varsayımı da Neoklasik yaklaşımla, kaynakların eksik istihdam edildiğini varsayan Keynesyen yaklaşım arasındaki en önemli farktır.³

Bu varsayımlara bağlı olan Neoklasiklerin ilk çalışmalarında, devlet tahvillerinin halk tarafından artan miktarda tutulmasının sermaye-emek katsayısı üzerinde olumsuz etkisi olacağı ortaya konmuştur. Bu ilişkini varlığı da şu şekilde

³ Bernheim, B. Douglas, "A Neoclassical Perspective on Budget Deficits", *Journal of Economic Perspectives*, Volume 3, Number 2, (Spring 1989), s. 57-59.

ortaya konmuştur: Piyasalarda geçerli olan faiz oranında, ekonomik bireyler ellerinde daha fazla tahvil tutmak için gönülsüz davranacaktır. Bireylerin daha fazla tahvil tutmaları için faiz oranlarının artması gerekmektedir. Artan faiz oranları tasarrufu teşvik ederken, yatırımları da azaltacaktır. Bu durum yeni bir tasarruf-yatırım eşitliği sağlanana kadar sürecektir. Eğer bütçe açıkları süreklilik kazanmışsa, bu açıklar dışlama etkisine neden olacaklar ve ekonominin uzun dönemli sermaye birikimini düşüreceklerdir.⁴

Sürekli bütçe açıklarının uzun vadeli etkileri bir yana, geçici bütçe açıklarının etkileri daha farklı olacaktır. Öncelikle bireylerin yaşam süreleri yeterince uzun olduğu için bütçe açığına bağlı olarak artan yaşamboyu servetin cari tüketim üzerine etkisi sınırlı olacaktır. İkinci olarak eğer hükümet harcamaları sabitse, artan bütçe açığının sebebi azalan vergilerdir. Bu da daha düşük marjinal vergi oranları demektir. Böylelikle vergi sonrası gelirdeki artış, tasarrufu teşvik edecektir. Vergi sonrasındaki gelirdeki artışın tasarrufları teşvik eden etkisi, servet etkisinin tüketimi teşvik eden etkisine baskın olursa, toplam tasarruflar artacaktır. Görüldüğü gibi geçici bütçe açıkları dışlama etkisi bir yana, toplam tasarruf üzerinde olumlu etki yapabilmektedir.⁵

Bununla beraber her iki durumda da bütçe açıkları toplam talebi uyarıp denge milli gelir seviyesini değiştiremeyeceklerdir. Ekonomik bireyler tüketimlerini bir ömür itibarıyla planlayan rasyonel bireyler oldukları için, bütçe açıklarından kaynaklanan gelirlerindeki geçici nitelikli artışlara bağlı olarak tüketimlerini arttırmayacaklardır. Zaten Neoklasik iktisatçılar ekonominin sürekli tam istihdamda olduğunu varsaydıkları için toplam talep yönetimi de gereksizdir. Bu iktisatçılar daha çok bütçe artışlarının uzun vadeli etkileriyle ilgilenmişlerdir. Bu etkilerin en önemlisi de dışlama etkisine bağlı olarak sermaye birikim oranının düşmesi ve toplumun daha düşük bir refah seviyesine mahkum olmasıdır.

⁴ Bernheim, B.Douglas, s. 57.

⁵ Bernheim, B.Douglas, s. 58

1.1.3 Yeni Klasik Yaklaşım

1970'li yıllarla beraber gündeme gelen Yeni Klasik iktisat, aslında Klasik ve Neoklasik okullarla aynı temel üzerinde yükselmektedir. Piyasa temizleyici modellerin geçerliliği, ekonomide kaynakların tam istihdam edilmesi gibi Klasik iktisadın temel varsayımlarını Yeni Klasik iktisatçılar da savunmaktadır. Öte yandan bu varsayımların kabul edilmesi halinde ekonominin de Klasik iktisatçıların öngördüğü şekilde işlemesi yani sürekli tam istihdamın gerçekleşmesi, devletin ekonomiye müdahalelerinin etkisiz kalması gerekmektedir. Ancak gözlemler bu öngörülerini her zaman haklı çıkarmamaktadır. Çeşitli ekonomilerde zaman zaman işsizliğin rahatsız edici boyutlara vardığı ya da genişletici para politikalarının milli gelir düzeyini arttırabildiği bir gerçektir. Yeni Klasik iktisatçılar da Klasik varsayımların doğal sonuçlarıyla ekonominin yaşanan gerçekleri arasındaki uyumsuzluğu Rasyonel Bekleyişler hipotezini kabul ederek çözmüş görünmektedirler.⁶

Rasyonel Bekleyişler hipotezi, ekonomik kararlarını gelecek dönemlere ait beklentilerine dayanarak alan bireylerin oluşturduğu bir ekonomiyi tasvir eder. Buna göre bireyler için gelecek belirsizdir. Ancak ekonomik bireyler ellerindeki tüm enformasyonu kullanarak, belli başlı ekonomik büyüklüklerin gelecekte alabileceği değerleri tahmin ederler. Bu tahminlerinde yanılıya düşmeleri de mümkündür. Ancak bireylerin sistematik hata yapmaları olasılığı, bu yaklaşıma göre mümkün değildir. Bunun anlamı bireylerin sürekli, aynı hataya düşmelerinin olanaksız olduğudur.

Bu yaklaşım bütçe açıklarının ekonomik etkilerini tahlil etmek açısından da önem taşımaktadır. Ekonomi yönetimi ister toplam talep yönetimi için isterse harcamalarını karşılayamadığından olsun, bütçe açığı verme yoluna giderse, bu açığın etkileri toplumun bu durumu bekleyip beklemediğine göre değişecektir. İktisat literatüründe beklenen-beklenmeyen politika ayrımı olarak yer alan bu

⁶ N. Gregory Mankiw, "Real Business Cycles: A New Keynesian Perspective" **Journal of Economic Perspectives**, Volume 3, Number 3, (Summer 1989), s. 80.

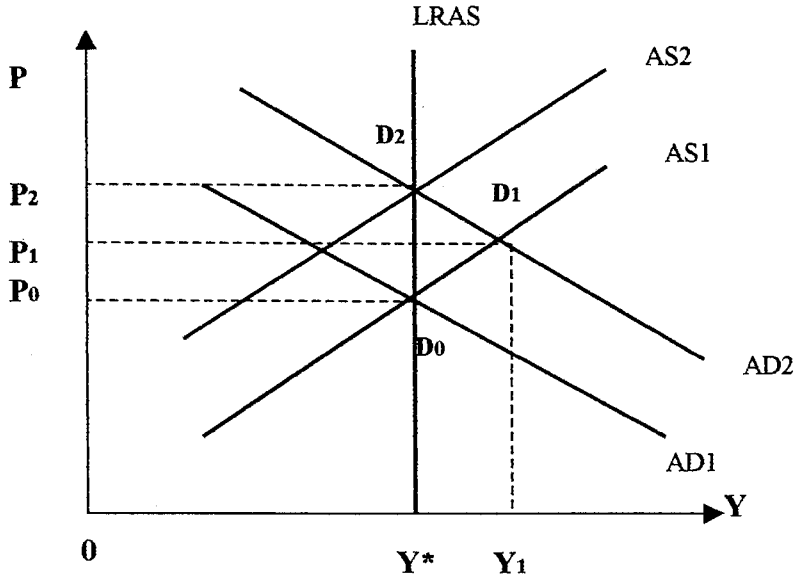
durum şu şekilde özetlenebilir: Ekonomi yönetiminin uygulayacağı politika eğer ekonomik birimler tarafından bekleniyorsa, bu politikanın etkisi olmayacaktır. Halk politika değişikliğini öngördüğünde kendi davranışlarını da eşanlı olarak değiştirecektir. Bu durumda da bilinçli bir ekonomik politika değişikliğinin temel aldığı ekonometrik modellerde öne sürülen yapısal ilişkiler de değişecektir.⁷ Böylelikle politika değişikliğinin hiçbir etkisi olmayacak ya da bu etki istenen yönde gerçekleşmeyecektir. Bir ekonomi politikasının etkin olabilmesi, ancak bu politika değişikliğinin halk tarafından beklenmediği bir durumda mümkün olabilecektir. Öte yandan beklenmedik politika değişikliği de ekonomik birimlerin beklentilerini oluştururken değerlendireceği bir deneyim olacaktır. Ekonomik bireylerin sistematik hatalar yapmadıkları kabul edilirse, beklenmedik politika değişikliğinin uygulandığı şartlar bir daha ortaya çıktığında, artık bu yönde bir politika değişikliği ekonomik birimlerin beklentileri açısından bir sürpriz durum olmayacaktır.

Daha önce bütçe açığının etkileri Keynesyen yaklaşım açısından değerlendirilmişti. Yine bir eksik istihdam durumunda, istihdam düzeyini arttırmak için bütçe açığı veren bir hükümetin Yeni Klasik yaklaşıma göre başarılı olması mümkün müdür? Öncelikle Yeni Klasik dünyada eksik istihdamın tek bir şekilde mümkün olduğunu belirtmek gerekmektedir: O da fiyatlar genel seviyesine ilişkin beklentilerin yanlış olması durumundadır. Eğer ekonomik birimler fiyatlar genel seviyesini olduğundan daha yüksek tahmin ediyorsa, reel ücretlerinin azaldığını düşünerek emeklerini arzetmeyebilirler. ya da reel ücretlerini korumak için daha yüksek nominal ücretler talep edebilirler. Bu durumda dahi ekonomi yönetiminin görevi para ya da maliye politikalarıyla talebi uyarmak değil, fiyatlar genel seviyesine ilişkin doğru verileri yayınlayarak halkın beklentilerini doğru bir şekilde oluşturmalarına yardımcı olmaktır.⁸

⁷ İlyas Şıklar, "Beklenen Ekonomi Politikasının Etkinsizliği ve Gelişmekte Olan Ülkeler", **Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, cilt X, sayı 1-2, (1992) s. 68.

⁸ Rudiger Dornbush, Stanley Fischer, Richard Startz, **Macroeconomics**, (New York: Irwin/mcGraw-Hill, 1998). s. 160.

Aşağıdaki şekilde ekonomi tam istihdamdayken devletin toplam talebi uyarmasının sonuçları ortaya konmaktadır.

Şekil 1.2

Ekonomi Tam İstihdam Düzeyindeyken Toplam Talepteki Artışın Etkileri

Yeni Klasik ekonomide tam istihdam ve ekonomik istikrar yalnızca beklenen fiyatlar genel düzeyi P^e , gerçekleşen fiyatlar genel düzeyi P_0 'a eşit olduğu durumda mümkündür. Başlangıçta D_0 denge düzeyinde bu durum gerçekleşmektedir. Kamu kesiminin verdiği bütçe açığına bağlı olarak toplam talebin uyarılmasının sonucu ekonomik birimlerin beklentilerine bağlı olarak değişecektir.

Eğer halk devletin toplam talebi uyaracağını bekliyorsa, fiyatlar genel seviyesinin P_2 düzeyine çıkacağını da tahmin etmektedir. İşçilerin reel ücretlerini korumak için daha yüksek nominal ücretler talep etmeleri toplam arzı sola doğru kaydıracaktır. Ekonominin yeni denge noktası P_2 fiyatlar genel düzeyi ve tam istihdamı ifade eden Y^* milli gelir seviyesinde oluşacaktır. Bu yeni denge düzeyinin başlangıç denge gelir seviyesinden farkı, fiyatlar genel seviyesinin daha da yükselmesidir. Oysa üretim seviyesi değişmeden kalmış ve toplam talebin uyarılmasından bir sonuç alınamamıştır.

Diğer bir olasılık ekonomik birimlerin devletin bu politikasını önceden öngörememeleridir. Bu durumda ise fiyatlar genel seviyesine ilişkin beklentiler değişmemektedir. Arz eğrisi sabit kalmakta ve toplam talep eğrisi sağa kaymaktadır. Artan fiyatlar genel seviyesine milli gelirdeki artış da eşlik etmektedir. Bu durum Keynesyen iktisadın öngörüsüyle aynıdır. Ancak ekonomik birimlerin yeni fiyatlar genel seviyesini öğrenmeleri uzun zaman almayacaktır. Fiyatlar genel seviyesi bir kere öğrenildikten sonra ise, toplam arz eğrisi sola kayacaktır. Ekonomi tam istihdam milli gelir düzeyine geri dönecek ve fiyatlar genel seviyesi P_2 olacaktır. Görüldüğü gibi kamu kesiminin bütçe açığı yoluyla toplam talebi uyarma ve milli gelir seviyesini arttırma politikası ya ekonomide bir sürelik istikrarsızlığa yol açacak ya da hiçbir etkisi olmayacaktır.

Keynesyen-Neoklasik iktisatçılar arasında süregelen para politikasının mı maliye politikasının mı daha etkili olduğu tartışmaları bir yana, Yeni Klasik iktisatçılar için halkın uygulanacak politikaları öngörebilmesi durumunda her iki tür politika da etkinsizdir. Yukarıda maliye politikası açısından ele alınan durum, para politikası uygulanmış olsa da geçerlidir. Elbette ki Yeni Klasik iktisatçılar da halkın elindeki enformasyonun tam olmadığını bilincindedirler. Eksik enformasyona bağlı olarak yapılan öngörü hatalarıysa, Yeni Klasik iktisadın konjonktür teorisinin temelini oluşturmaktadır. Ekonomideki istikrarsızlıklar para ya da maliye politikaları uygulanarak çözülemez çünkü bu istikrarsızlıkların temelinde bu tür politikalar vardır. Bütçe açığı da istikrarsızlık yaratan etkileri yüzünden sakınılması gereken bir durumdur.

1.2. Bütçe Açığının Para Basarak Finansmanı

Bütçe açıklarının bir diğer finansman yöntemiye merkez bankası kaynaklarına başvurmak yani para basmaktır. Böyle bir finansman yönteminin etkisi fiyatlar genel düzeyi üzerinde açıkça hissedilecektir. Bu konu bütçe açıklarıyla enflasyon oranının ilişkisinin ele alınacağı bölümde tartışılacaktır.

2. BÜTÇE AÇIKLARI VE FAİZ ORANLARI

Devletin verdiği bütçe açıklarının ekonomi üzerinde ilk etkisinin faiz oranları üzerinde olması beklenmektedir. İktisat teorisinde de bütçe açığıyla ilgili tartışmaların ağırlığını bütçe açığı ve faiz oranları arasındaki ilişki oluşturmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi devletin bütçe açıklarına bağlı olarak artan borçlanma ihtiyacı faiz oranlarını yükseltecektir. Artan faiz oranları ise özel kesimin yatırım harcamalarını negatif yönde etkileyebilecektir. Crowding out yada dışlama etkisi olarak isimlendirilen bu duruma ilk olarak klasik iktisatçılar dikkat çekmişlerdir.

2.1 Klasik İktisatta Dışlama Etkisi

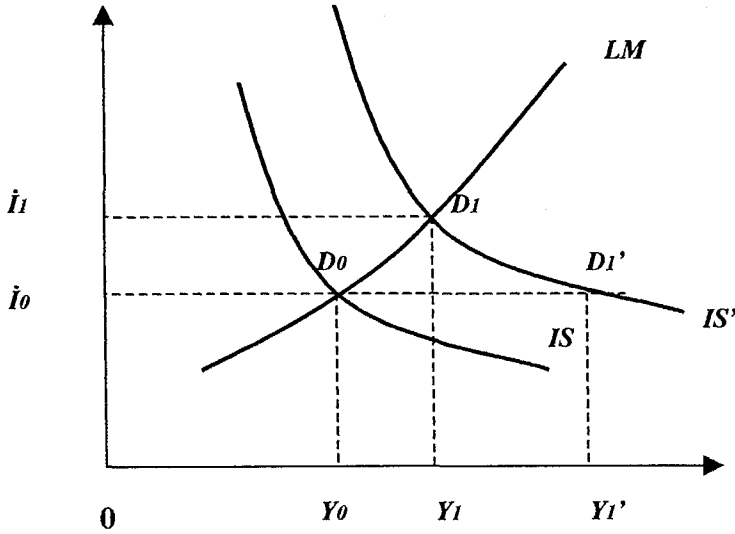
Klasik iktisadın varsayımlarını gözden geçirdiğimizde devletin ekonomi üzerinde bir etkisinin olmasının imkansız olduğunu görürüz. Diğer bir anlatımla klasik iktisat dışlama etkisinin tam olduğuna inanır. Klasiklere göre fiyat ve ücretlerin esnek olması ekonominin sürekli tam istihdamda bulunmasını sağlayacaktır. Bu durum dik ya da sıfır esnekliğe sahip bir arz eğrisi ile temsil edilebilir. Toplam arz sabit olduğuna göre kamu sektörünün harcamalarını arttırıp milli gelir seviyesini arttırması mümkün değildir. Devletin artan her birim harcaması özel sektör harcamalarına da aynı miktarda ama aksi yönde bir değişmeye neden olacaktır. Dolayısıyla ekonomide toplam harcama miktarı değişmez ancak bu harcamanın özel ve kamu sektörü arasındaki dağılımı değişecektir. Görüldüğü gibi klasik iktisatta dışlama etkisi tamdır.

Tam dışlama etkisi iddiası, yatırımların faiz esnekliği meselesine bağlı olarak kimi monetarist iktisatçılar tarafından da gündeme getirilmiştir.

2.2 Keynesyen İktisatta Dışlama Etkisi

Aslında dışlama etkisi ikiye ayrılarak da değerlendirilebilir: Dolaylı dışlama etkisi ve dolaysız dışlama etkisi.⁹ Dolaysız dışlama etkisi, artan devlet harcamalarının, halkın özel sektör üretimine daha az para harcamasıyla sonuçlanmasıdır. Örneğin ülke çapında bir sağlık sisteminin varlığı, halkın özel sağlık kuruluşları yerine kamusal sağlık hizmetleri veren kuruluşları tercih etmesine neden olabilir. Bu da özel sektörün sağlık alanında yapacağı yatırımları azaltabilir. Ancak genellikle kamusal hizmetlerin yetersizliği, dolaysız dışlama etkisinin de boyutunu önemsizleştirmektedir.

İktisatçılar arasında tartışılan dışlama etkisi dolaylı dışlama etkisidir. Bu da artan faiz oranlarının özel sektör yatırımları üzerinde olumsuz etkisi olmasıdır. Bu durumu IS-LM analizi çerçevesinde görebiliriz:

Şekil 1.3

Dışlama Etkisi

⁹ Willem H. Buiter, "A Guide to Public Sector Debt and Deficits", *Economic Policy*, (November, 1985), s. 43.

Buradaki şekilde artan bütçe açığı verilerek artan devlet harcamalarının ekonomi üzerindeki etkisi IS-LM analizi yoluyla görülmektedir. Burada dışlama etkisi şu şekilde ortaya çıkmaktadır: Artan devlet harcamaları IS eğrisini D_0 D_1 miktarında kaydırmıştır. Bununla beraber toplam talepteki artışın milli gelirdeki artışa yansımaları daha düşük miktarda olmaktadır. Yukarıdaki şekilde milli gelir Y_0 - Y_1 ' büyüklüğünde değil de, Y_0 - Y_1 oranında bir artış göstermiştir. Bu durumun sebebi devletin artan finansman ihtiyaçlarını karşılamak üzere borçlanma yoluna gitmesi ve buna bağlı olarak faiz oranlarının yükselmesidir. Şekilde de görüldüğü gibi IS eğrisinin sağa kayması faiz oranlarının i_0 'dan i_1 düzeyine yükselmesine neden olmuştur. Artan faizler özel kesimin yatırım harcamalarını olumsuz yönde etkileyecek ve dolayısıyla devletin artan harcamalarının milli geliri arttırıcı etkisi, özel kesimin azalan yatırım harcamaları sebebiyle kısmen dengelenecektir. Keynesyen iktisatçılar bu durumu kabul etseler de, dışlama etkisinin büyük miktarda olmadığını savunmaktadırlar. Dışlama etkisinin büyüklüğü ise IS ve LM eğrilerinin eğimine bağlı olarak değişmektedir.

LM eğrisi ne kadar yatıksa, o ekonomide dışlama etkisi de o kadar az olacaktır. Artan devlet harcamalarıyla sağa kayan IS eğrisi faiz oranlarında küçük bir yükselişe neden olacak, bu da özel kesim yatırımları üzerinde olumsuz bir etkiye neden olsa da, bu etki nispeten küçük olacaktır. LM eğrisinin eğimini ise para talebinin faiz oranına duyarlılığı belirler. Toplam para talebi faiz oranına ne kadar duyarlıysa, LM eğrisi de o kadar dikey olacaktır. Dolayısıyla bütçe açığı fazlası ya da açığı verilerek uygulanan maliye politikasının da gelir üzerinde etkili olması mümkündür.

Keynesyen iktisatçılar ekonomik modellerin parametrelerini, maliye politikasına uygun olarak tasavvur ederlerken, aynı zamanda da aktivist ekonomi politikaları lehine başka dayanaklar da ortaya koymuşlardır: Bütçe açığına bağlı olarak artan talebi karşılamak için kullanılmayan kaynaklar istihdam edilecek, hatta yeni yatırımlar yapılması gerekecektir. Eğer artan talebin yatırımları arttırıcı etkisi, faiz oranlarındaki yükselişin yatırımları azaltıcı etkisine baskın gelirse,

crowding out bir yana “crowding in” etkisi görülecektir¹⁰. Ayrıca artan harcamaların varlığı yatırımcılar için olumlu bir atmosferin oluşmasına neden olacak ve bu da yatırım artışını beraberinde getirecektir.¹¹ Ancak bu durum kaynakların eksik istihdam edildiği bir ekonomide mümkündür. Tam istihdam sınırındaki bir ekonomide bütçe açığının dışlama etkisine neden olacağı açıktır. Öte yandan daha önce de belirtildiği gibi, Keynesyen iktisatçılar tam istihdamı sürekli mümkün kılacak ekonomik dinamiklerin varlığına inanmamaktadırlar. Dolayısıyla talep yetersizliği durumunda, bunun getirdiği olumsuzluklara piyasa dinamiklerince çözüm bulunmasını beklemek yerine, bütçe açığı vererek toplam talebi uyarmayı savunmaktadırlar.

¹⁰ Robert Eisner, “Budget Deficits: Rhetoric and Reality”, *Journal of Economic Perspectives*, Vol.3, Number 2, (Spring 1989), s. 84.

¹¹ Aynı, s.85.

Dışlama konusundaki bir diğer önemli ayırım, kısa vadeli-uzun vadeli dışlama etkisi ayırımıdır. Geçici nitelikte bir bütçe açığıyla, devletin sürekli olarak verdiği bütçe açıklarının etkisinin aynı olacağı beklenemez. Hatta Keynesyen iktisatçıların geçici bütçe açıklarını incelerken, Neoklasik iktisatçıların süreklilik gösteren bütçe açıklarını inceledikleri söylenebilir.¹²

Bununla beraber sürekli bütçe açıkları da Keynesyen analiz çerçevesinde incelenebilir. İster devletin isteğiyle, ister dışsal bir şok nedeniyle olsun, sürekli olarak bütçe açığı verilmeye başlandığında, bu açıkların ekonomik istikrar üzerindeki etkisi önem kazanır. Verilen bütçe açıkları IS eğrisini sağa doğru kaydıracaktır. Artan devlet borcunun servet üzerindeki etkisi ekonomik bireylerin daha fazla para talep etmelerine neden olur. Buna bağlı olarak artan faiz oranları devletin borçlanmasının maliyetini arttıracacağı gibi, varolan borçlarının ödemelerinin miktarını da arttıracaktır. Eğer bütçe açığı sayesinde artan ekonomik aktivite, vergi gelirlerini borçlanmanın maliyetini kapatacak miktarda arttırırsa, bu ekonominin kendiliğinden istikrara gelmesi beklenebilir. Öte yandan, artan vergi gelirlerine rağmen borçların miktarı daha hızlı artıyorsa, ekonomik istikrarsızlık kendini besleyecektir.

Sürekli bütçe açıkları sözkonusu olduğunda, ekonominin yukarıda bahsedildiği şekilde istikrara kavuşup kavuşmayacağı, o ekonominin özel ve kamu sektörünün davranış parametrelerine bağlı olarak değişecektir.¹³

2.3 Rasyonel Bekleyişler Destekli Keynesyen İktisat

Rasyonel bekleyişler yaklaşımını benimseyerek, Keynesyen iktisada yeni bir analiz aracı kazandırmış olan bazı çağdaş Keynesyen iktisatçılar, bir

¹² Bernheim, a.g.e., s. 56.

¹³ Buiter, a.g.e., s. 45.

ekonomide bütçe açığı sorununu da ekonomik birimlerin beklentilerini dikkate alarak değerlendirmişlerdir.

İleri görüşlü ekonomik birimlerin Keynesyen analize dahil edildiği bu modellerde dönemlerarası (intertemporal) analiz yapılmaktadır. Aynı zamanda bu modelleri açık ve kapalı ekonomi varsayımının yapıldığı modeller olarak ikiye ayırabiliriz. Dönemlerarası analiz kapalı bir ekonomide kısa ve uzun vadeli faiz oranlarının incelenmesiyle gerçekleştirilmektedir. Kapalı bir ekonomide kısa vadeli faiz oranları, uzun vadeli beklenen faiz oranlarına ek olarak beklenen sermaye kazancı/kaybına eşittir. Böylelikle bugünün uzun vadeli faiz oranları geleceğin beklenen kısa vadeli faiz oranlarının ortalamasına eşit olacaktır. Bir bütçe açığının ekonomi üzerindeki etkisi, bu modelde de IS-LM analizini kullanan Keynesyen modellerden farklı olmayacaktır.

Bu modelle standart Keynesyen modeller arasındaki farklılık, gelecek bir döneme ilişkin bir genişleme politikasının ilanı ile ortaya çıkar. Eğer bu gelişme ekonomik birimler tarafından beklenmiyorsa, uygulanacak olan genişletici politika, öncelikle negatif çarpan etkisi yaratacaktır. Bu da genişleme politikasının ilanı ile, bu politikanın etkisini göstermeye başlaması arasındaki gecikmeden kaynaklanmaktadır. Bu gecikme boyunca ekonomi üzerinde herhangi bir uyarıcı etki olmayacaktır. Bununla beraber finansal piyasalardaki yatırımcılar talebin gelecekte genişleyeceğini dikkate alacaklardır. Ekonomik genişlemeyle beraber gelecekte kısa vadeli faiz oranlarının artacağı beklentisine girilecektir. Bu beklentiyle beraber yatırımlar azalacak, toplam üretim ve cari kısa vadeli faiz oranları düşecektir. Ekonomi IS-LM analizindeki IS eğrisinin sola kayması durumuyla karşı karşıyadır. Genişletici politika etkisini göstermeye başlamasıyla beraber toplam çıktı artacaktır. Dolayısıyla belirli bir gelecek için beklenen genişletici politika öncelikle negatif bir çarpan etkisi yaratacaktır.¹⁴

¹⁴ Buiter, a.g.e., s. 48-49.

Benzer bir analiz açık bir ekonomi için de yapılabilir. Açık bir ekonomide yerli ve yabancı paralar arasında yapılan arbitraj, kapalı bir ekonomide kısa ve uzun vadeli faiz oranlarının ilişkisine benzer bir işleve sahip olacaktır. Döviz kurlarının piyasada serbestçe belirlendiği ve sermaye akışının tam olduğu açık bir ekonomide, yurtiçi ve yurtdışı faiz oranları arasında o ülke lehine oluşacak bir farklılık, ülke parasının beklenen değerindeki bir düşmeyle dengelenmelidir. Beklenmedik bir ani ve sürekli mali genişleme uygulandığında, cari ve gelecek için beklenen faiz oranları yükselecektir.

Yurtdışı faiz oranları veri olarak alındığında, yurtiçi ve yurtdışı faiz oranları arasında oluşacak bu farklılık nominal döviz kurunun yükselmesine neden olacaktır. Yurtdışı faiz oranlarının yanısıra, yurtiçi faiz oranları da veri olarak alındığında, nominal döviz kurunun değerlendirilmesi reel döviz kurunun da değerlendirilmesine neden olacaktır. Döviz kurunun değerlendirilmesiyse ülke üreticilerinin dış piyasalarda rekabetini olumsuz etkileyecektir. Dolayısıyla açık bir ekonomide beklenmedik bir mali genişleme, tam dışlama etkisi yaratacak ve ekonomi üzerinde istenen genişletici etki oluşmayacaktır.¹⁵

2.4 Dışlama Etkisine Ricardian Yaklaşım

Robert Barro'nun 1974 yılında yayınladığı makalesi "Are Government Bonds Net Wealth" isimli makalesiyle bütçe açığına ilişkin tartışmalar yeni bir boyut kazanmıştır.¹⁶ Söz konusu makalede Ricardo'dan doğrudan bahsedilmese de, Barro'nun ileri sürdüğü fikirler daha sonradan James Buchanan tarafından Ricardian Denklik olarak isimlendirilmiştir.¹⁷ Bu makalede Barro, Keynesyenlerin iddia ettiği gibi, özel kesim ile kamu kesimi tasarruflarının birbirinden bağımsız olmadığını, bu iki kesimin tasarruflarının birbirini tam olarak ikame ettiğini ileri

¹⁵Buiter, *a.g.e.*, s. 49-50.

¹⁶Robert Barro, "Are Government Bonds Net Wealth", *Journal of Political Economy*, (November / December 1974), vol 82.

¹⁷Robert Barro, "The Ricardian Approach to Budget Deficits", *Journal of Economic Perspectives*, Volume 3, Number 2, (Spring 1989), s. 39.

sürmüştür. Her iki kesimin tasarrufları birbirini tam olarak ikame edebildiğine göre ekonomide toplam tasarruf miktarı değişmemektedir. Örneğin kamu sektörünün bütçe açığı vererek tasarruf miktarını azaltması , özel kesimin tasarruf oranlarını aynı miktarda arttırması nedeniyle toplam tasarruf üzerinde olumsuz bir etki yaratmayacaktır.¹⁸

Devlet bütçesi ve harcama eğilimi veri olarak alındığında, devlet bütçe açığı vermek yoluna giderse, vergi verenler devletin bütçe açığını kapatmak için gelecekte vergi oranlarını yükselteceğini tahmin ederler ve ileride ödeyecekleri vergileri karşılayabilmek için şimdiden tasarruf oranlarını arttırırlar. Artan devlet harcamalarına karşın özel kesim talebi azalır ve toplam talep değişmeden kalır. Dolayısıyla devletin bütçe açığı vererek toplam talebi düzenlenmesi mümkün değildir. Burada ana hatlarıyla ortaya konulan bu görüşün temelinde, iktisatçılar arasında tartışma konusu olan birçok varsayım yatmaktadır.

2.4.1. Ricardian Yaklaşımın Varsayımları

Ricardian denklik teorisinin dayandığı varsayımlar çeşitli iktisatçılarca gerçektışı olarak değerlendirilmiş ve teoriye yönelik eleştirilerin odağı olmuştur. Bu eleştiriler daha sonra Robert Barro tarafından ele alınmış ve cevaplanmıştır.¹⁹ Bu bölümde Ricardian denklik teorisinin varsayımları, bu varsayımların eleştirileri ve Barro'nun bu eleştirilere yanıtları ortaya konulacaktır.

¹⁸ Daniel Thornton, "Do Government Deficits Matter", **Federal Reserve Bank of Saint Louise**, (September/ October, 1990),. Vol 75, s. 28.

¹⁹ Barro, **a.g.e.**, 40-47.

a. Ekonomik Birimler Sınırsız Ömürleri Varmış Gibi Davranmaktadırlar

Daha önceden belirtildiği gibi, Ricardian yaklaşımda vergi verenler devletin bütçe açığı verdiği bir durumda, ileride artacak olan kamu kesiminin borç ödemelerini dikkate alırlar ve devletin bu borç faizlerini ödemek için vergi oranlarını arttıracaklarını bekledikleri için kendi tasarruflarını arttırarak geleceğe hazırlanırlar. Oysa bilindiği gibi devlet bir insan ömrü için uzun sayılabilecek vadelerde borçlanabilmektedir. Eğer bireyin kendi yaşam süresine ilişkin bir beklentisi varsa, uzun vadeli devlet borçları için devletin gerçekleştireceği faiz ödemelerinin tamamının ya da en azından bir kısmının kendi yaşam süresinin sonrasına tekabül edeceğini düşünebilir ve tasarruflarını arttırma yoluna gitmeyebilir. Dolayısıyla bütçe açığının ekonomi üzerinde etkili olmaması için bireylerin ölümsüz varlıklarını gibi hareket etmeleri gereklidir.

Doğaldır ki bu varsayım gerçekçi bulunmadığı için oldukça eleştirilmiştir. Bireylerin ölümsüz gibi davranmadıklarını, yalnızca bekledikleri yaşam süreleri içinde karşılaşmayı düşündükleri vergi yüklerini değerlendirecekleri itirazı yapılmıştır. Robert Barro ise bu itirazlara karşı, bireylerin ömrü sınırlı olsa da ailelerin varlıklarının devamlılık arzettiği savunmasını getirmiştir. Buna göre devletin verdiği bütçe açıklarının , gelecekte vergi oranlarının arttırılmasıyla sonuçlanacağını ve bu ilave vergi yükünün de kendi çocuklarına kalacağını gören bireyler, çare olarak gelecek kuşaklara aktaracağı miras, hediye benzeri maddi değerleri arttırmak yoluna gideceklerdir. Ailelerin ileride çocuklarının ne miktarda bir vergi yüküyle karşılaşacaklarını kesin olarak bilmemeleri önemli değildir. Bu değeri düşük olarak tahmin eden aileler olduğu gibi, fazla olarak tahmin eden aileler de olacaktır. Dolayısıyla toplum göz önüne alındığında gerekli miktarda maddi değer gelecek kuşaklara transfer edilecektir.²⁰ Bu şekilde günümüzde verilen bütçe açığının neden olduğu ve etkisini gelecekte gösterecek olan devletin açık finansmanı sorununun, kendi

²⁰ Daniel Shaviro, "Do Deficits Matter?", (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1997). s. 68.

çocuklarını olumsuz etkilememesini isteyen anne babalar, tasarruflarını arttırarak çocuklarına daha fazla miras bırakmaktadırlar. Kuşaklar arası maddi transfer, tıpkı sonsuz yaşama sahipmiş gibi geleceğini planlayan bireylerden oluştuğu varsayılan bir toplumdaki gibi, bütçe açıklarının etkisiz olmasına neden olur.²¹

Ayrıca Barro'ya göre bütçe açıklarına bağlı olarak yapılan kuşaklar arası transferler büyük olmak zorunda değildir. Çocuklara bırakılan mirasın genellikle parasal olmadığı itirazlarına karşı olarak Barro, kuşaklar arası transferlerden kastının yalnızca parasal miraslar olmadığını, bireylerin yaşadıkları süre içinde çocuklarına verdiği hediyeler, eğitim masrafları gibi kalemleri içerdiğini ifade eder.²²

Robert Barro'nun kuşaklar arası transferlerin Ricardian denkleğin sağlanması için yeterli olacağı iddiasına karşı bir diğer itiraz da, toplumda çocuksuz ailelerin de bulunduğu gerçeğinin altının çizilmesiyle yapılmaktadır. Ancak Barro'ya göre çocuksuz aileler toplumun yalnızca küçük bir bölümünü oluşturmaktadır.²³ Dolayısıyla çocuksuz ailelerin varlığı gözardı edilebilir.

Üzerinde durulması gereken son bir eleştiri de, Barro'nun aileleri bağımsız birimler olarak ele almasıdır. Oysa aileler birbirlerine çeşitli derecelerde akrabalık ilişkileriyle bağlı birimlerdir. Aileler arasındaki bu karmaşık bağlantılar yüzünden, her bir aileyi bağımsız, fayda maksimize eden birimler olarak değerlendirmek imkansız olmaktadır.²⁴

²¹ Barro, a.g.e., s. 40.

²² Aynı, 41.

²³ Aynı, 41.

²⁴ Bernheim, a.g.e., s. 64.

b. Para Piyasaları Tamdır.

Bu varsayım bireylerin cari faiz oranından istedikleri kadar borç alıp verebileceklerini ima eder. Bu varsayım bireylerin likidite sınırıyla karşı karşıya kalmamaları için önemlidir. Bireyler artan bütçe açıklarına karşı, gelecekte tüketimlerini muhafaza etmek için tasarruflarını arttırmayı düşünseler bile, eğer para piyasaları gelişmemişse tasarruflarını değerlendirecek bir ortam bulamayabilirler. Bu durumdaysa likidite sınırlamasıyla karşı karşıya kalan bireylerin ekonomik perspektifleri beledikleri yaşam sürelerinden bile kısa olabilir. Böylelikle Ricardian denklik teorisinin eleştiriye uğrayan bir diğer yönü ortaya çıkmaktadır: Gelişmiş ülkelerde bile para piyasaları, bireylerin uzun bir perspektifi planlamaları için gerekli araçları sunamamaktadır. Diğer yandan bütçe açıklarına karşı gelecekteki tüketimlerini muhafaza etmek isteyen ekonomik birimler, bu isteklerini ancak yüksek faiz oranlarıyla borç vererek gerçekleştirebilirler.²⁵

c. Tüm Vergiler Götürüdür

Robert Barro Ricardian denklik teorisini sunarken tüm vergilerin götürü olduğunu varsaymıştır. Bu varsayımı yaparak vergilerin alındıkları zamanla olan bağlantısının önemsiz olduğu vurgulanmaktadır. Vergilerin değeri seneden seneye değişmemektedir ve bu vergiler dönemler arası itibarıyla nötrdür. Yani vergiler tüketim kararlarını etkilememektedir.²⁶ Öte yandan bu varsayım sayesinde vergiler bir belirsizlik kaynağı olmaktan çıkmaktadır. Gerçek dünyadaysa götürü vergilerin dışında birçok vergi türü uygulanmakta ve bu vergilerin değerleri birçok faktöre bağlı olduğu için, bu vergilerin gelecekteki değerlerini de tam olarak tahmin etmek mümkün olamamaktadır.

²⁵ James Tobin, "Asset Accumulation and Economic Activity", (Oxford: Basil Blackwell, 1980). s. 57.

²⁶ H. Geoffrey Brennan, ve James B. Buchanan, "The Logic of the Ricardian Equivalence Theorem", Ed. :Lakis C. Kaounides ve Geoffrey E. Wood, **Debt and Deficits**, (London: Edward Elgar Publishing Limited, 1992). s. 74-75.

Dolayısıyla Ricardian denklik teorisinin bir diğer zayıf yönünü de vergilere ilişkin varsayımı oluşturmaktadır.

2.4.2. Ricardian Denklik Teorisinin Sonuçları

Yukarıdaki varsayımların kabul edilmesi halinde Ricardian Denklik Teorisinin hem teorik olarak hem de ekonomi politikasına yönelik önemli sonuçları olacaktır.

Daha önce belirtildiği gibi Keynesyen düşünce devletin ekonomi politikasının özel sektörün faaliyet düzeyine göre ayarlanmasını, bir diğer ifadeyle kamu kesiminin, ekonomik istikrarı korumak amacıyla özel kesimin tamamlayıcısı olarak işlev görmesini savunur. Enflasyonist bir süreç başlatacak kadar artan özel kesim harcamaları devletin harcamalarını azaltmasıyla dengelenebilir ya da tersi de mümkündür: Azalan özel kesim yatırımları deflasyonist bir süreci başlatmadan, artan kamu kesimi harcamalarıyla dengelenebilir ve ekonominin dengesi ve istikrarı korunmuş olur. Oysa Ricardian denklik teorisi kabul edildiğinde devletin ekonomik istikrarı sağlama fonksiyonu ortadan kalkar. Bunun sebebi devletin ekonomik istikrarı sağlamak için kullanacağı bütçe aracının etkisiz olmasıdır. Öte yandan burada devlet harcamalarının artmasının tamamen etkisiz olmasından kasıt, ekonomik amaca göre bütçenin ekonomi politikası aracı olarak kullanılamayacağıdır. Aslında devlet harcamalarında reel bir artışın ekonomi üzerinde bir etkisi olacaktır ancak bu etki denk bütçe çarpanına eşit olacaktır. Bunun da sebebi devlet harcamasının borçla ya da eşdeğer miktarda bir vergi artışıyla karşılanması arasında bir farkın olmamasıdır.²⁷

Bütçe açıklarının etkisizliğiyle bağlantılı bir diğer sonuç ise, bütçe açıklarının olumlu etkilerinin olmadığı gibi, para basarak finanse edilmedikleri

²⁷ Tobin, a.g.e., s. 51.

sürece olumsuz bir etkisinin de olmamasıdır. Bu yönüyle Robert Barro kamu finansmanına geleneksel düşüncelerle yaklaşan yazarlardan ayrılır.²⁸ Ayrıca kamu borcunu gelecek kuşaklara bir yük olarak değerlendiren görüşler de Ricardian denklik teorisinden ayrılacaktır. Devlet borçlanmasının gelecek kuşaklar için olumsuz etkileri değişik yazarlarca farklı açılardan değerlendirilmiştir. Uzun vadeli borçlanmayla bugünkü devlet harcamalarının maliyetinin gelecek kuşaklara yüklendiğinin altını çizen yazarlardan başka, bütçe açıklarının neden olduğu uzun vadeli dışlama etkisinin sermaye birikimi üzerinde olumsuz bir rol oynadığını dolayısıyla gelecek kuşakların olması gerekenden daha az sermayeye sahip olacaklarını iddia eden yazarlar da vardır.²⁹ Ricardian denklik teorisi kabul edildiğindeyse bu olumsuzlukların beklenmesi için hiçbir neden kalmamaktadır. Uzak görüşlü rasyonel bireyler bütçe açıklarıyla karşılaştıklarında tasarruf miktarlarını arttıracakları için, gelecek dönemlerde artan vergi oranları yüzünden tüketimlerini azaltmak zorunda kalmayacaklardır. Ayrıca artan özel tasarruflar sayesinde dışlama etkisi meydana gelmeyeceği için, sermaye birikiminin de olumsuz etkilenmesi sorunu da yaşanmayacaktır. Dolayısıyla gelecek kuşaklar için sermaye miktarını belirleyen sermayenin büyüme oranı olacaktır. Bu oranı belirleyen dinamikler arasındaysa bütçe açıkları ya da fazlası olmayacaktır.

Ricardian denklik teorisinin iktisat literatürüne bir diğer katkısı da sosyal sigorta sistemine ilişkin tartışmalara yeni bir açılım getirmesiyle gerçekleşmiştir. Sosyal sigorta ödemelerini devlet borcunun bir biçimi olarak gören kimi yazarlar, sosyal güvenlik sisteminde toplanan fonların üretken sermaye birikiminde bir azalmaya neden olduğunu, aslında bu fonların sermaye olarak kullanılabilirken tüketime harcanmasının ekonomi için bir kayıp olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ricardian bakışa göreyse beklenen sosyal sigorta vergileri yüzünden tüketim fazla uyarılmayacaktır.³⁰

²⁸ Aynı, s. 51.

²⁹ Aynı, s. 52.

³⁰ Aynı, s. 54.

3. BÜTÇE AÇIKLARI VE ENFLASYON

Devlet bütçe açığı verdiğinde bu açığın finansmanı ya para basarak ya da borçlanarak yapılmaktadır. Bununla beraber her iki finansman metodunun ekonomiye etkileri aynı olmamaktadır. Açıkların borçlanma yoluyla finansmanı, bir önceki bölümde tartışıldığı gibi, öncelikle faiz oranlarını etkileyecek ve bu kanalla ekonomi üzerinde etkilerini gösterebilecektir. Dolayısıyla bütçe açığının borçlanma yoluyla finansmanı sözkonusu olduğunda, dışlama etkisi, düşük sermaye birikim oranı gibi sorunlara dikkat çekilmektedir. Açığın para basarak yani merkez bankası kaynaklarına başvurularak finansmanı durumundaysa, ekonomi enflasyon tehdidi altında kalmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki yaygın bütçe açığı finansman metodu para basmaktır. İncelemelere göre gelişmiş ülkelerde 1978-1989 döneminde bütçe açığının finansman yöntemleri dikkate alındığında, % 80.3 gibi bir oranla halktan borçlanma yoluna gidildiği görülmektedir. Bunu % 10.9 oranıyla bankalardan borçlanma ve % 8.8 oranıyla para basma yöntemleri takip etmektedir. Gelişmiş ülkeler para basma yöntemine itibar etmezlerken, gelişmekte olan ülkelerde bütçe açığının finansmanında kullanılan temel yöntemin para basmak olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler temel alınarak yapılan 1981-1986 yıllarını kapsayan benzeri bir çalışmadaysa, bu ülkelerde bütçe açıklarının finansmanının % 72.8 oranında para basılarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Halktan borçlanmanın oranı % 19.5 olurken bankalardan borçlanmanın oranı % 7.8 olarak bulunmuştur.³¹ Bütçe açığının bu şekilde finansmanı, gelişmekte olan ülkelerin içinde buldukları enflasyon sorunu hakkında bir fikir vermektedir. Bütçe açığını borçlanma yoluyla finansmanının da enflasyona yol açtığı iddia edilmiştir. Bu görüşe göre bütçe

³¹ Kaynak: International Monetary Fund, **Government Finance Statistics Yearbook**, çeşitli sayılar, Washington, DC: International Monetary Fund., Aktaran: Wassim N. Shahin, **Money Supply and Deficit Financing in Economic Development**, (Wesport: Quarum Books, 1992). s. 76-77.

açıklarına bağlı olarak artan devlet borçlanması faiz oranlarının tırmanmasına neden olmakta, devletin artan borç yükü zamanla borcun para basılarak ödenmesini zorunlu kılmaktadır. Başlangıçta düşük miktarda para basımıyla finanse edilebilecek bir ılımlı açık, zamanla artan enflasyonist beklentilerin etkisiyle büyük miktarda para basımıyla finanse edilebilir hale gelebilecektir.³² Yine de böyle bir tehlikenin devletin uzun vadelerle borç alabildiği gelişmiş finansal piyasalara sahip sanayileşmiş ülkelerden çok, finansal piyasaların sığ olduğu, enflasyonist beklentilerin yüksek ve devlet borçlarının vade yapısının kısa olduğu gelişmekte olan ülkeleri ilgilendirdiğini söyleyebiliriz.

Devletin bütçe açığının finansman yönteminin ekonomi üzerindeki etkileri, devletin bütçe kısıtı ortaya konularak da görülebilir:

$$\text{Bütçe Açığı} = \text{para basımı} + (\text{döviz rezervleri kullanımı} + \text{dış borçlanma}) \\ + \text{iç borçlanma.}$$

Bütçe kısıtı terimi devlet bütçesinin ya da bütçe açığının sınırlarını ortaya koymamaktadır. Bütçe kısıtı bir özdeşliktir ve bütçe açığının nasıl finanse edilebileceğini gösterir. Bütçe açığının sınırlarıysa başka göstergelerde, mesela devletin borçlanabilme durumu hakkında bir fikir veren borç/GSMH oranı gibi, aranmalıdır.³³

Bütçe açığının finansmanında, bu özdeşliğin sağındaki hangi bileşene ağırlık verileceği önemlidir. Para basımı ağırlıklı finansman yöntemi olursa bunun sonuçları enflasyonist olacaktır. Devletin borçlanmasının aksine, para basımının faiz oranları üzerine etkisi, ilk aşamada faiz oranlarının düşmesi şeklinde olacaktır. Ekonomideki parasal tabanın büyümesi, diğer bir ifadeyle LM eğrisinin sağa kayması faiz oranlarını düşürecektir. Bununla beraber IS-

³² Ömer Arasıl, "Bütçe Açığı Finansman Yöntemi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", Prof. Dr. Salih Şanver'e Armağan, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1998). s.71.

³³Buiter,a.g.e., s. 22.

LM eğrisinin sağa kayması faiz oranlarını düşürecektir. Bununla beraber IS-LM analizi para arzının artmasının toplam çıktıyı da arttıracığını gösterir. Özellikle tam istihdam ya da tam istihdama yakın bir milli gelir seviyesinde bulunan bir ekonomi için, bütçe açığı finansmanını merkez bankasına başvurarak sağlamak enflasyon tehlikesini de beraberinde getirir. Aslında monetarist görüşe göre, bütçe açığını finanse etmek ya da faiz oranlarını kontrol etmek için olsun, para arzındaki bir artışın ekonomi üzerindeki nihai etkisi fiyatlar genel seviyesindeki bir artış olacaktır. Ekonomik büyümenin gerektirdiği miktardan daha fazla basılan para, bireylerin elinde istediklerinden daha çok miktarda nakit stokları buldurmalarına neden olacaktır. Bireylerse bu aşırı para stoklarını eski reel seviyesine düşürmek için harcamalarını arttıracaktır. Artan harcamalarsa fiyatlar genel seviyesini yükseltecektir. Fiyatlar genel seviyesindeki artış halkın elindeki nakit stoklarını eski reel değerine getirdiğindeyse ekonomik denge kurulmuş olur. Doğal olarak bu ayarlanma süreci kısa zamanda olmayacaktır. Bu ayarlama süreci, monetarist iktisadın konjonktürel dalgalanmaları açıklarken altını çizdiği bir husustur. Özellikle sürekli verilen bütçe açıkları ve bunların para basımıyla finansmanı halinde ekonomi enflasyonist bir sürece girecek ve ekonomik dalgalanmalar birbirini izleyecektir.

Bütçe açığını finanse etmek için borçlanma yoluna giden hükümet, aynı zamanda artan borçlanmanın faiz oranlarını arttırıcı bir etki yapmasından da çekindiği için, eşanlı olarak parasal genişleme politikasını da uygulayabilir. Böylece, para arzındaki artışın büyüklüğüne ve ekonominin tam istihdam seviyesine yakınlığına bağlı olarak, ekonomi enflasyonist bir sürece girecektir. Öte yandan bütçe açıklarının enflasyonist finansmanı, artan devlet harcamalarıyla beraber, devletin tekrar bütçe açığı vermesine ve enflasyonun daha da artmasına neden olabilir. Böylelikle ekonomi bir borç-enflasyon-bütçe açığı döngüsüne girecektir.

Bununla beraber kontrollü bir enflasyonist politikanın devlet borçlarının reel değerini aşındırarak, devletin borç yükünü azaltabileceği de iddia

alacaklarının da aleyhine bir ekonomik ortam yaratmasıdır. Devletlerin hem büyük miktarlarda borçlandıkları hem de enflasyonist mekanizmaları yaratabildikleri düşünüldüğünde, devletin bütçe açıklarını enflasyonist bir şekilde finanse etmeyi tercih edebilecekleri düşünülebilir. Gerçektende eğer devlet, enflasyonda sürpriz bir artış meydana getirebilirse, borçlarının reel değerini belirgin ölçüde düşürebilir. Öte yandan devletin enflasyon mekanizmasını bütünüyle kontrol edemeyeceği de açıktır. Böylesi bir politikanın enflasyonu önemli ölçüde arttırması, buna bağlı olarak devlet harcamalarının daha da artması, daha geniş bütçe açıklarının verilmesi ve nihayetinde devletin borçlanma ihtiyacının büyümesi de mümkündür. Özellikle daha ileride tartışılacak olan, enflasyonist ortamlarda devletin vergi gelirlerinin reel değerlerinin azalabilmesi sorunu da, borçların enflasyon yoluyla amortize edilmesinin tamamen bedelsiz olmadığını düşündürmektedir.

3.1. Para Basımı ,Senyoraj ve Enflasyon Vergisi

Devletin para basarak enflasyonist bir süreç yaratmadan da gelir elde etmesi mümkündür. Devletin para basmaya yetkili tek otorite olmasından kaynaklanan bu gelir senyoraj (seignorage) olarak tanımlanır. Senyoraj geliri temelde reel milli gelirdeki artışların para talebini de arttırmasından kaynaklanır. Para talebindeki artışı karşılamak için para basan devlet, bu sayede milli gelirin bir yüzdesi kadar gelir elde edecektir. Örneğin parasal taban gelir esnekliğinin 1 ve para/GSMH oranınının 13 olduğu bir ekonomide, devlet GSMH'daki bir birimlik artış için para basmak yoluyla milli gelirin 0.13'lük bir oranını gelir olarak kazanabilecektir. Eğer ekonominin büyüme oranı % 6.5 olursa, devlet GSMH'nın % 0.90'ını para basma tekeli sayesinde kazanacaktır.³⁴

³⁴ Arasil, a.g.e., s. 71.

Reel büyüme oranının yanısıra, devletin senyoraj gelirini belirleyen ikinci faktör reel balans talebinin gelir ve enflasyon esnekliğidir.

Devlet para miktarını reel büyüme oranında arttırsa, enflasyonist bir baskı yaratmadan gelir elde ettiği halde, para basımı büyüyen bir ekonominin ihtiyaçlarını aşarsa, bu durumda enflasyon sorunu ortaya çıkacaktır. Mal ve hizmet fiyatlarındaki artışla beraber enflasyon vergisi olgusu gözlenecektir. Kişiler ellerinde tuttıkları balansların reel değerlerini korumak için nominal balanslarını artırma yoluna gideceklerdir. Bu nominal fark tasarruf gibi görünmesine rağmen, aslında kişinin refahını korumak için aldığı bir önlemdir. Enflasyon vergisi kavramı da burada ortaya çıkmaktadır: Enflasyon kişilerin elde daha fazla para tutarken, gelirlerinden daha az harcamalarına neden olur. Bu arada devlet ise daha fazla harcama yapabilme şansına sahip olacaktır.³⁵ Yine de daha önce belirtildiği gibi enflasyonist finansman yönteminin de sınırları vardır.

Enflasyon vergisinin büyüklüğünü, milli gelirin sabit olduğu bir durumda şu formülle bulabiliriz:³⁶

$$\text{Enflasyon Vergisi Hasılatı} = \text{Enflasyon Oranı} \times \text{Reel Parasal Taban} \quad (1.1)$$

Enflasyon oranı sıfır olduğunda, açıktır ki devletin enflasyon vergisi hasılatı da sıfır olacaktır. Bu noktadan itibaren enflasyon oranı arttıkça, enflasyon vergisi hasılatı da artacaktır. Ancak belli bir enflasyon oranından sonra bu gelirin düşmesi beklenmelidir. Bilindiği gibi yüksek enflasyon oranlarında bireyler ellerinde nakit tutmak istemezler. Bunun yerine işlemlerinde döviz kullanma yoluna gideceklerdir. Dolayısıyla enflasyon oranı yükseldikçe devletin enflasyon vergisi hasılatı azalacağı gibi, belli bir enflasyon oranından sonra toplam enflasyon vergisi hasılatı da düşme gösterecektir. Devletin enflasyon vergisi geliri

³⁵ Rudiger Dornbush ve Stanley Fischer, *Macroeconomics*, (New York: McGraw-Hill Publishing Company, 1990). s. 657.

³⁶ Aynı, s. 658.

elde etmesi daha çok gelişmekte olan ülkelerde görülen bir husustur. Özellikle bu ülkelerde banka sisteminin gelişmemiş olması, halkın parasal tabandaki artışları elinde tutması enflasyon vergisi için elverişli bir ortam sağlamaktadır.³⁷ Gelişmiş ülkelerin enflasyon oranını arttırarak enflasyon vergisi geliri sağlama gibi bir politikalarının olacağı düşünülemeyeceği gibi, gelişmiş finansal piyasaların varlığı da böyle bir politikayı zorlaştıracaktır.

Ayrıca enflasyon devletin vergi gelirlerini de azaltıcı bir rol oynayabilir. Aslında artan fiyatlar genel seviyesiyle beraber, gelir vergisi mükelleflerinin bir üst vergi dilimine geçmelerinin devletin vergi gelirlerini arttıracığı beklenebilir. Bununla beraber, özellikle gelişmekte olan ülkelerin vergi toplamada gecikmeler sorunu yaşamaları, toplam vergi gelirlerinde artan oranlı gelir vergisi payının düşük olması, enflasyonist ortamlarda devletin reel vergi gelirlerini aşındıran sorunlardır.³⁸ Bu durum iktisat literatüründe Olivera-Tanzi etkisi olarak adlandırılmaktadır.

Kamu iktisadi teşekküllerinin ürettiği malların fiyatlarını çoğu kez politik ve sosyal kaygılarla artan enflasyona uyarlayamadığı görülmektedir. Bu durumunsa kamu gelirlerini azaltmasının yanısıra, kamu iktisadi teşekküllerinin zararlı çalışmalarına ve dolayısıyla bütçe açıklarının artmasına neden olduğu da gözlenebilmektedir.

Devlet harcamaları açısından bakıldığında, yüksek enflasyonun kamu kesimi harcamalarının reel değerini arttırdığı, dolayısıyla bütçe açıklarını arttırıcı bir etki yaptığı söylenebilir.

Devletin borçlanarak bütçe açığını finanse etmesinin faiz oranlarını arttırdığı belirtilmişti. Açık finansmanında para basımı yöntemiyse, İlk aşamada faiz oranlarını düşürücü bir etki yapsa da, artan enflasyon ve enflasyon

³⁷ Aynı, s .660.

³⁸ Beyhan Ataç, **Maliye Politikası**, (Üçüncü Basım, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, 1994). s. 174-175.

beklentileriyle beraber faiz oranları da yükselme eğilimine girebilecektir. Bu durumun devletin borç servisini arttırması beklenebilir. Eğer borçlanma kısa vadeli yapılıyorsa devletin borç yükünün daha da artması tehlikesi vardır.

Benzer bir şekilde devletin dış borç ödemeleri de enflasyonla ilişkilidir. Döviz kurlarında gerekli ayarlamalar yapılmadığı sürece, enflasyon ihracatı zorlaştırırken ithalatı da özendirecektir. Bu durum bir devalüasyon beklentisi yaratabilir. Devalüasyon yapıldığıdaysa dış borcun ve borç ödemelerinin milli para cinsinden değerini arttırır.³⁹

Tüm bunlar bir kere enflasyonist sürece girildiğinde devlet harcamalarının da yükseldiğini ve bütçe açığının daha da büyüyebileceğini ortaya koymaktadır. Kuşkusuz enflasyon, enflasyon vergisi benzeri etkiler yaratarak kamu harcamalarını arttırmakta ya da devlet borçlarının reel değerini azaltarak kamunun borç yükünü azaltabilmektedir. Bu etkilerden hangisinin öne çıkacağını belirleyen unsurlarsa ekonominin yapısal özellikleri ve enflasyon oranının kendisidir. Ekonominin yapısal özelliklerine örnek olarak vergi sistemi verilebilir. Çeşitli ülkelerin enflasyon deneyimleri dikkate alındığında yüksek enflasyonun kamu gelirlerine katkı yapmazken, kamu harcamalarını büyük oranda arttırdığı ve daha büyük bütçe açıklarına neden olduğu görülmektedir. Bu durumda hangi bütçe açığı finansman yönteminin kamu kesimi ve ekonomi için daha az maliyetli olacağı sorusu sorulabilir. Bu konuda kesin bir yanıt verilemez. Parasal genişlemenin tehlikelerine işaret eden iktisatçıların yanısıra, bütçe açıklarının uzun borçlanarak finansmanının uzun vadeli etkilerinin para basımından daha ciddi olacağını iddia eden yazarlarda vardır.

³⁹ İlker Parasız, **Kriz Ekonomisi**, (Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1996). s. 49-50.

3.2. Hoş Olmayan Monetarist Aritmetik

Hoş olmayan monetarist aritmetik tartışması iki iktisatçı, Thomas Sargent ve Neil Wallace'in 1981 yılında yayınladıkları "Some Unpleasant Monetarist Arithmetic" isimli makalelerine dayanmaktadır. Bu çalışmada yukarıda belirtildiği gibi, bütçe açıklarının borçlanarak finansmanın uzun vadede para basarak finansmanından daha enflasyonist olacağı savunulmaktadır.

Bunu açıklamak için bütçe açığı tanımını kullanabiliriz:

$$\text{Toplam Açık} = \text{Temel Açık} + \text{Faiz Ödemeleri} \quad (1.2)$$

Bütçe açığının finansmanı dikkate alındığında yukarıdaki özdeşliği şu şekilde ifade edebiliriz:

$$\text{Tahvil Satışı} + \text{Para Bazı Artışı} = \text{Temel Açık} + \text{Faiz Ödemeleri}^{40} \quad (1.3)$$

İki finansman yöntemi arasında seçim yapılması gerektiğinde şu karşılaştırma yapılabilir: Para basarak bütçe açıklarının finanse edilmesi durumunda, parasal tabanda gerekli artış şu anki bütçe açığına bağlı olacaktır. Eğer bütçe açığı borçlanarak finanse edilirse devletin borç miktarı artacaktır. Devletin bütçe açığı ileride daha da artacaktır. Bu bütçe açıklarının ne kadar süreyle borçlanarak finanse edilebileceği önemlidir. Devlet borçlandıkça kamu kesiminin borç yükü zaman içinde artmaktadır. Devlet eğer bu borçlarını para basarak karşılama yoluna gitmek zorunda kalırsa, basmak zorunda olduğu para miktarı, başlangıçta para basmak yoluna gitseydi basacağı para miktarından daha fazla olacaktır. Dolayısıyla borçlanmanın etkisi, nihai olarak para basımından daha enflasyonist olmaktadır. Aynı durumu aşağıdaki parasal tabandaki artışı oranını gösteren formülle de görebiliriz:

⁴⁰Dornbush, a.g.e., s. 660.

$$\mu = v[d + (r - n)b] \quad (1.4)$$

Bu formülde μ simgesi para arzındaki artış oranını, v harfi ise paranın dolaşım hızını, d harfi reel mili gelirin bir oranı olarak temel bütçe açığı vermektir. Reel faiz oranı r , reel büyüme oranı n simgeleriyle ve borç/reel milli gelir oranı b olarak gösterilmiştir. $[d + (r - n)b]$ İfadesi enflasyona ve reel büyümeye göre düzeltilmiş, milli gelirin bir oranı olarak bütçe açığını vermektir.

Eğer kamu kesimi, reel faiz oranının büyüme oranını aştığı bir ekonomide bütçe açıklarını borçlanarak finanse etmeye karar verirse, bir t süresi sonunda borçlanmanın para arzındaki artış oranı üzerindeki etkisi (1.4) numaralı eşitlikle gösterilebilir.⁴¹ Başlangıç döneminden t dönemine kadar, devletin borç yükünü arttıran (b oranını yükselten) politikalar, t döneminde başlangıçta ihtiyaç duyulandan daha fazla para basımına neden olacaktır. Bu da enflasyon oranının yükselmesiyle sonuçlanacaktır.⁴²

Eğer reel reel büyüme oranı reel faiz oranını aşarsa, borç/GSMH oranı temel açık sıfırına değişmeden kalabilir. Yukarıdaki model temel açıkla ilgilenmektedir. Eğer devletin toplam bütçe açığının GSMH'ya oranı değişmezse, borç/GSMH oranının istikrarlı kalacağı beklenir. Ayrıca eğer hükümet borçları ödemek için vergileri arttırmak yoluna giderse, borçlanmayla parasal genişleme arasında bir ilişki kalmayacaktır.⁴³

Son olarak modelin sürekli bütçe açıklarının etkilerini göstermede yararlı olduğu söylenebilir. Özellikle karşılanamaz boyutlara ulaşan devlet borçlarının

⁴¹Buiter **Ön.Ver.**, s. 29.

⁴²**Aynı**, s. 29.

⁴³Dornbush **a.g.e.**, s. 661.

hiperenflasyonun nedenlerinden biri olduğu gerçeği dikkate alındığında, devlet borçlanmasının önemi ortaya çıkar.

4.BÜTÇE AÇIKLARI VE ÖDEMELER DENGESİ

Bir ülkenin ödemeler dengesini belirleyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar arasında milli gelir düzeyi, ülke parasının yabancı paralara oranla değeri, halkın zevk ve alışkanlıkları, diğer ülkelerin milli gelir düzeyleri hemen sayılabilir. Eğer bu faktörlerden biri yada birkaçı devletin bütçe açıklarından etkileniyorsa, bu durumda bütçe açıklarının ödemeler dengesi üzerinde etkisi olduğu söylenebilir.

Ödemeler dengesinin bir parçası olan dış ticaret açığıyla, bütçe açığı ilişkisini biçimsel olarak milli gelir özdeşliğinden yola çıkarak görebiliriz:

Bilindiği gibi milli gelir özdeşliği Y milli gelir, C tüketim, I yatırım, G devlet harcamaları, X ihracat ve M de ithalatı göstermek üzere,

$$Y = C+I+G+X-M \quad (1.5)$$

formülüyle gösterilmektedir. İhracat ile ithalatın farkına eşit olan dış ticaret açığını CA ile gösterirsek,

$$CA = X-M \quad (1.6)$$

ifadesini kullanabiliriz. (1.6) numaralı özdeşliği (1.5) numaralı özdeşlikte yerine koyduğumuzda,

$$CA = Y - (C + I + G) \quad (1.7)$$

özdeşliğini elde ederiz.

$(C + I + G)$ ifadesi ekonomideki toplam harcamaları göstermektedir. O halde dış ticaret açığı bir ekonominin milli geliriyle toplam harcamaları arasındaki fark olarak tanımlanabilir. Dışa kapalı bir ekonomide her zaman toplam yatırım toplam tasarrufa eşit olmakta yani $I = S$ eşitliği sağlanmaktadır. Dışa açık bir ekonomideyse dış kaynaklar sayesinde toplam tasarrufu aşan miktarda yatırım yapılabilir. Dolayısıyla,

$$S = I + CA \quad (1.8)$$

özdeşliği kullanılabilir.

Bir ekonomideki özel kesim tasarrufunu (S_p) milli gelirden vergi miktarını (T) ve tüketimi düşerek bulabiliriz. Bu durumda,

$$S_p = Y - T - C \quad (1.9)$$

olacaktır. Benzer şekilde devletin tasarruf miktarı da devletin vergi gelirleriyle harcamaları arasındaki farka eşittir. Devletin tasarruf miktarını (S_g),

$$S_g = G - T \quad (1.10)$$

olarak gösterebiliriz. (1.8) numaralı özdeşlikten $CA = S - I$ ifadesini bularak devletin ve özel kesimin tasarruflarını S yerine koyduğumuzda,

$$CA = S_p - (G - T) - I \quad (1.11)$$

eşitliğini buluruz. Burada $(G - T)$ devletin bütçe açığını göstermektedir.

Özdeşlikten de görüldüğü gibi devletin bütçe açığı artarsa, diğer miktarların sabit kaldığını varsayarsak, dış ticaret açığı da artmaktadır.⁴⁴ Eğer devletin bütçe açığı artarken, Ricardianların öngörülerine uygun olarak, özel kesimin tasarruf oranı eşit miktarda artarsa, bu durumda dış ticaret açığı artmayacaktır.

Bütçe açığının dış ticaret açığıyla beraber görülmesi iktisat literatüründe *çifte açıklar* ya da *ikiz açıklar* (*twin deficits*) olarak isimlendirilir. Dış ticaret açığının toplumun ürettiğinden fazlasını harcamasına olanak verdiği daha önce belirtilmişti. Bu ilave harcama olanağının nasıl kullanılacağı toplumun refahını belirlemektedir. Eğer dış kaynak tüketim harcamalarını finanse etmek için kullanılırsa, bu durumda ekonominin gelecekteki üretim potansiyelini azaltıcı etkide bulunacaktır. Dış finansmanın yatırım amacıyla kullanılması durumundaysa, ekonomi kendi olanaklarının ötesinde büyüme imkanına kavuşacaktır. Genellikle ülkelerin dış ticaret açıkları hem yatırım hem de tüketim nedeniyle oluşmaktadır. Dış ticaret açıklarındaki yatırım ve tüketimin paylarını bir formül yardımıyla ortaya koyabiliriz: Formülün çıkış noktası yine milli gelir özdeşliği olacaktır:

$$C+I+G+X=C+S+T+M \quad (1.12)$$

Tüketimi ülkenin kendi ürettiği mal ve hizmetlerin tüketimi (C_d) ve ithal edilmiş mal ve hizmetlerin tüketimi (C_m) olmak üzere ikiye ayırabiliriz.:

$$C=C_d+C_m \quad (1.13)$$

Benzer şekilde yatırımı da ülkenin kendi kaynaklarıyla yaptığı yatırım (I_d) ve yabancı kaynaklarla (I_m) yapılan yatırım olmak üzere iki sınıfta toplayabiliriz:

⁴⁴ G. A. Vamvokas, "Have Large Budget Deficits Caused Increasing Trade Deficits? Evidence From a Developing Country," *Atlantic Economic Journal*, Vol.25, Issue 1, (March 1997), s. 80.

$$I=I_d+I_m \quad (1.14)$$

Dolayısıyla ithalatı da tüketime ve yatırıma yönelik olmak üzere iki sınıfta değerlendirebiliriz:

$$M=C_m+I_m \quad (1.15)$$

Yukarıdaki (1.13), (1.14) ve (1.15) numaralı özdeşlikler, (1.12) numaralı milli gelir özdeşliğinde yerine konup gerekli düzenlemeler yapılırsa:

$$I_d+G+X=S+T+C_m \quad (1.16)$$

eşitliği elde edilir. Bu özdeşliğin her iki tarafından I_m çıkartılır, özdeşlik düzenlenir ve nihayet -1 'e bölünürse yeni bir özdeşlik bulunur:

$$[(S+T)-G]-(I_d-I_m) = X-(C_m-I_m) \quad (1.17)$$

Bütçe açıklarının topluma maliyeti ve gelecek kuşaklara etkisi 6 numaralı özdeşlik yardımıyla gösterilebilir:

Toplam ithalat içinde tüketim malı oranına (C_m/M) a dersek:

$$aM = C_m \quad (1.18)$$

eşitliğini elde ederiz. Doğal olarak yatırım mallarının ithalat içindeki payı da

$$(1-a)M = I_m \quad (1.19)$$

olacaktır.

Bu (1.18) ve (1.19) numaralı eşitlikleri (1.17) numaralı özdeşlikte yerine koyduğumuzda a oranını hesaplayabileceğimiz bir formülü elde ederiz:

$$a = (X+M) / 2M \quad (1.20)^{45}$$

Bulunan a oranı ne kadar yüksekse, tüketim amaçlı ithalat, dış ticaret açıklarından o kadar sorumludur. İthal mallara yönelik talepte bütçe açıkları tarafından uyarılabilir.

Bütçe açıklarının toplum refahı üzerindeki uzun vadeli etkileri bir yana, bütçe açığıyla beraber artan devlet borçlanması öncelikle faiz oranlarını arttıracaktır. Artan faiz oranları yabancı sermayeyi ülkeye çekecektir. Yabancı sermaye miktarındaki bu artış ülke parasının değerlenmesine neden olacak ve bu durum da, ithalatı cazip hale getirirken ihracatı zorlaştıracaktır. Bütçe açığıyla başlayıp net ihracatın azalmasına ve dolayısıyla milli gelirin düşmesine yol açan bu süreç, iktisat literatürüne 1980'li yıllarla beraber *uluslararası dışlama etkisi* ismiyle girmiştir.⁴⁶

Ülkeye giren yabancı sermaye miktarındaki artış, cari işlemler açığındaki açığı dengeleyebilir. Ancak bu durumda da yabancıların elinde tuttukları aktifler artacak ve ülke yabancı ülkelere karşı borçlu pozisyonuna girecektir. Yabancıların aldığı kar payları ve faiz gelirleri, milli gelirin azalmasına yol açar. Yurtdışına giden bu ödemeleri karşılamak içinse, ülkenin daha fazla ihracat yapması gerekmektedir. Ulusal para ülke içine giren yabancı sermaye yüzünden zaten değerlenmektedir. Aşırı değerlenmiş ulusal parayla ihracat artışı gerçekleştirmek mümkün olmadığı için devalüasyon yapılması gündeme gelmektedir. Devalüasyon da toplum refahını azaltmaktadır.⁴⁷

⁴⁵ Robert E. Lippens, "Are Trade Deficits That Bad?", *Business Economics*, Vol.32, Issue 2, (April 1997), s. 14.

⁴⁶ Kemal Yıldırım, "Uluslararası Dışlama Etkisi", *İktisat Dergisi*, Sayı 352, (Eylül 1994) s. 67.

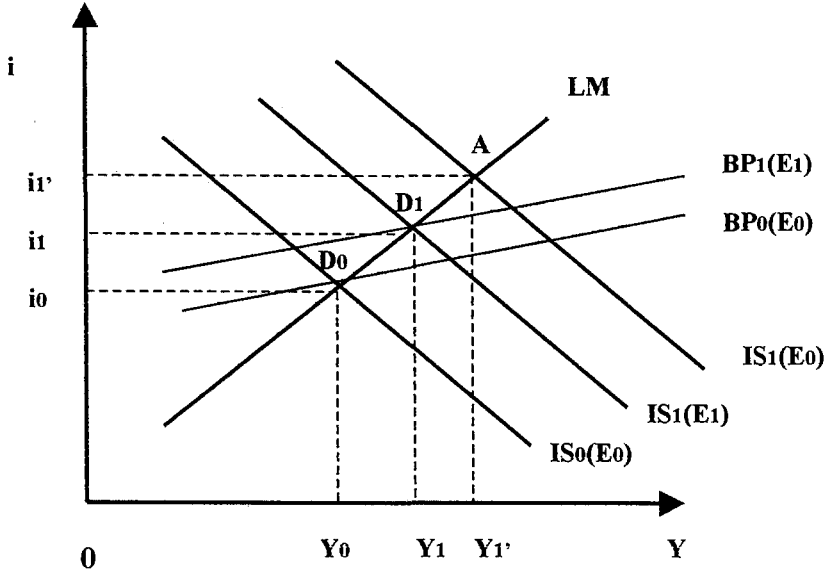
⁴⁷ Aynı, s 67.

Dışa kapalı bir ekonominin IS-LM modeliyle incelendiği gibi, dışa açık bir ekonomi de IS-LM-BM analiziyle incelenmektedir. IS-LM analizine dahil edilen BM eğrisi, tanım olarak ödemeler dengesinin sağlandığı çeşitli faiz oranı-millî gelir bileşimlerini gösteren bir eğridir. BM eğrisinin eğimi pozitifdir. Bunun nedeniyse ödemeler bilançosunun dengede olduğu bir ekonomide millî gelir arttığında ithalatın da artması ve azalan net ihracatı dengelemek için içeriye sermaye girişi olmasıdır. Dolayısıyla BM eğrisinin pozitif eğimli olacağı beklenebilir.⁴⁸ Bir uç durum olarak BM eğrisinin yatay olacağı kabul edilebilir. Yatay bir BM eğrisi sermaye mobilitesinin tam olduğu bir durumu göstermektedir. Böyle bir durumda, yurtiçi faiz oranlarının yurtdışı faiz oranlarının üstüne çıkmasıyla beraber, yurtiçine sermaye akışı başlayacak ve tekrar yurtiçi ve yurtdışı faiz oranları eşitlenecektir.

Dışa açık bir ekonomide verilen bütçe açıklarının ekonomi üzerindeki etkisi BM eğrisinin eğimine de bağlıdır. Daha genel bir ifadeyle dışa açık bir ekonomide maliye politikasının etkinliği IS ve LM eğrilerinin eğimine bağlı olduğu kadar BM eğrisinin eğimine de bağlıdır. Daha yatay bir BM eğrisinde ödemeler dengesinin sağlanması, sermaye akımı sayesinde daha kolay olacaktır. Ayrıca ekonomide uygulanan döviz rejiminin de, maliye politikasının üzerinde etkisi vardır. Esnek döviz kuru rejiminin uygulandığını varsayarak, BM eğrisinin eğimin etkisini çizim yardımıyla gösterebiliriz:

İlk şekilde sermaye mobilitesinin nisbeten yüksek olduğu varsayılmış ve bir bütçe açığı durumunda IS-LM-BM analizinin sonuçları incelenmiştir.

⁴⁸ İlker Parasız ve Kemal Yıldırım, *Uluslararası Finansman*, (Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1994), s. 172.

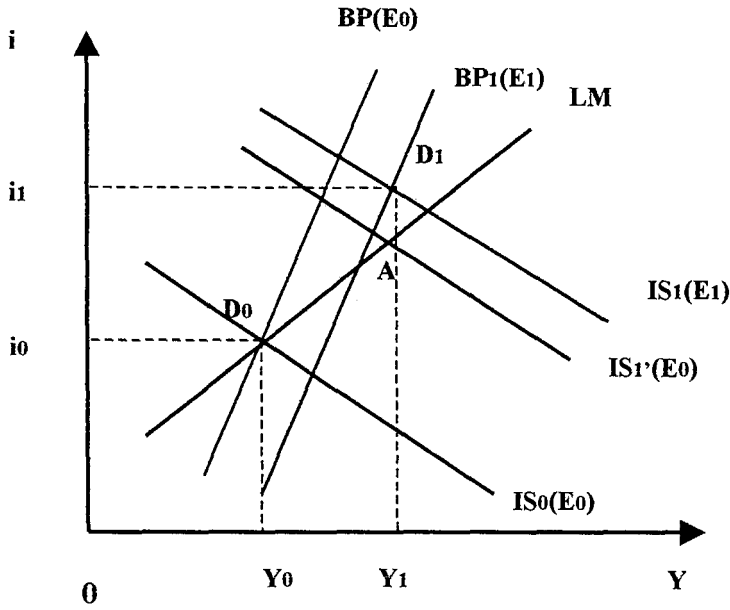
Şekil 1.4

Sermaye Mobilitesinin Yüksek Olduğu Bir Ekonomide Bütçe Açıklarının Etkileri

Sermayenin mobilitesi BM eğrisinin yatık oluşuyla gösterilmiştir. Başlangıçta ekonomi IS-LM-BM eğrilerinin kesiştiği D_0 denge noktasındadır. Bu denge noktasında milli gelir Y_0 , faiz oranı i_0 düzeyinde ve döviz kuru E_0 'dir. Ekonomi bir denge durumundayken, devletin bütçe açığı vermesi toplam talebi arttıracak ve IS eğrisinin IS_1 'e kaymasına neden olacaktır. Yükselen milli gelirle beraber denge A noktasında oluşacaktır. Ancak yurtiçine sermaye akımı ödemeler dengesinin fazla vermesine neden olacak ve ülke parası değerlenecektir. Değerlenen milli parayla beraber IS ve BM eğrisi sola kayacaktır. Yeni döviz kuru E_1 olmaktadır. Ekonomi nihai denge seviyesi olan D_1 'e geldiğinde faiz oranı ve milli gelir düzeyi başlangıç düzeylerinden daha yüksek olsa da, bütçe açığı beklenen etkiyi gösterememiştir. Analize döviz kuru dahil edildiği zaman, döviz

kurundaki değerenmenin maliye politikasının etkinliğini azalttığı görülmektedir.⁴⁹

Sermayenin mobilitesinin nisbeten düşük olduğu bir ekonomide BM eğrisinin dik olması beklenir. Aşağıdaki şekilde böyle bir ekonomide bütçe açığının etkileri ortaya konmaktadır.

Şekil 1.5

Sermaye Mobilitesinin Düşük Olduğu Bir Ekonomide Bütçe Açıklarının Etkileri

Burada da ekonomi başlangıçta D_0 denge noktasındadır. Bu denge noktasında faiz haddi i_0 ve milli gelir düzeyi Y_0 'dir. Devletin verdiği bütçe açığı IS eğrisini sağa kaydıracak ve IS eğrisiyle LM eğrilerinin yeni kesişme noktası A 'da ekonomi dengeye gelecektir. Ancak A noktasında, BM eğrisiyle LM eğrisi arasındaki fark ödemeler dengesi açığını göstermektedir. Ödemeler dengesinin açık vermesi ülke parasının değer kaybetmesine neden olacaktır. Ekonomideki

⁴⁹Aynı, s. 147.

devalüasyonla beraber IS ve BM eğrileri de sağa kayacak ve ekonomide denge D1 noktasında oluşacaktır.⁵⁰

Bir ekonominin dışa açıklık düzeyi BM eğrisinin eğimini belirlemektedir. Ekonomi ne kadar dışa açıksa BM eğrisi de o kadar yatık olacaktır. Eğer sermaye mobilitesi tamsa, BM eğrisi de tamamen yatık bir durumda olacaktır. Bir başka ifadeyle, ekonomideki faiz oranları dünyada geçerli faiz oranlarına eşit olacaktır.

Bir ekonomide ithalatın ihracatı aştığı bir durumda, ortaya çıkan dış ticaret açığının sermaye hareketleri hesabıyla denkleştirilmesi, kısa vadede dış ticaret açığı veren bir ekonomi için rahatlatıcı olsa da, sermaye hareketlerinin olumsuz etkileri de vardır. Bunlardan birincisi, ülkenin dış dünyaya karşı borçlu ülke konumuna gelmesidir. Sermaye hareketlerinin devamlılığını sağlamak için sürekli yüksek faiz politikası uygulamak ve ülke içindeki varlıkların yabancıların eline geçmesi de, sermaye hareketlerine güvenen ekonomi politikalarının olumsuz sonuçları arasındadır.⁵¹

⁵⁰ Aynı, s. 147.

⁵¹ Aynı, s. 144.

rakamlarına göre devlet gelirleri devlet harcamalarının %76'lık kısmını karşılamaktadır.

1.1 Vergi Gelirlerinin Yapısı

Kamu maliyesi teorisinde devlet harcamalarının en sağlıklı finansman metodunun vergiler olduğu belirtilmektedir. Kamu gelirleri içinde vergilerin oranı ve bileşimi, siyasi iradenin belirleyiciliğini yansıttığı kadar, ekonominin yapısal özelliklerinden de etkilenmektedir. Aşağıdaki tabloda Türkiye ekonomisinde gelirlerinin GSMH'ye oranlarının yıllar itibarıyla gelişimi görülmektedir:

Tablodan görüldüğü gibi vergi gelirlerinin GSMH'ya oranı olarak tanımlanan vergi yükü, 1980 yılına doğru artış gösterirken, 1980 sonrasında düşmeye başlamıştır. Vergi yükünün oranı, istisnai artışların kaydedildiği 1981 ve 1994 yılları bir yana bırakılırsa, 1984 yılındaki seviyesine 1996 yılında gelmiştir.

Kamu gelirleri arasında en önemli pay, daha önce değinildiği gibi vergilerdir. Aşağıdaki tabloda 1980 sonrası, genel bütçe içinde vergi gelirlerinin dolaylı ve dolaysız vergiler arasındaki dağılımı görülmektedir:

Tablo 2.2
Genel Bütçe Vergi Gelirlerinin Tahsilatının Yüzde Dağılımı
1986-1996

Yıllar	Vergi Gelirleri(%)	Dolaysız Vergiler (%) (1)	Dolaylı Vergiler (%) (2)
		63	37
1980	100	60	40
1981	100	60	40
1982	100	57	43
1983	100	57	43
1984	100	47	53
1985	100	52	48
1986	100	50	50
1987	100	50	50
1988	100	53	47
1989	100	52	48
1990	100	52	48
1991	100	50	50
1992	100	49	51
1993	100	48	52
1994	100	41	59
1995	100	39	61
1996	100		

(1) Dolaysız Vergiler; Gelirden Alınan Vergiler ve Servetten Alınan Vergiler Gruplarını Kapsamaktadır.
(2) Dolaylı Vergiler, Mallardan ve Hizmetlerden Alınan Vergiler, Dış Ticaretten Alınan Vergiler Grupları ile Kaldırılan Vergiler Artıklarını Kapsamaktadır.

Kaynak: Maliye Bakanlığı

Tablo incelendiğinde, dolaysız vergilerin oranının düşme eğilimi içinde olduğu buna karşılık dolaylı vergilerin oranının giderek arttığı görülmektedir. Özellikle 1985 yılından itibaren uygulamaya konulan Katma Değer Vergisi (KDV), dolaylı vergilerin oranını arttırmıştır. Tek başına Katma Değer Vergisi ise toplam vergi gelirleri içinde % 30 civarında paya sahip olduğu görülmektedir.

Vergi gelirlerini belirleyen faktörlerden biri de vergi esnekliğidir. Bilindiği gibi GSMH artış oranına nisbetle, vergi gelirlerindeki artış oranı vergi esnekliğini vermektedir. Vergi esnekliğinin 1'den yüksek olduğu bir ekonomide devletin vergi gelirleri, vergi oranlarında bir artış olmasa dahi artacaktır. Türkiye ekonomisi için hesaplanan vergi esneklikleri aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Tablo 2.3
Gelir Vergisi Tahsilatının GSMH'ya Göre Esneklikleri

Yıllar	GSMH		Gelir Vergisi		Esneklik 2/1
	GSMH	Artış(%) 1	Tahsilatı	Artış(%) 2	
1980	5.303,0	84,36	388,1	102,35	1,21
1981	8.022,7	51,29	574,2	47,95	0,93
1982	10.611,9	32,27	706,5	23,04	0,71
1983	13.933,0	3,30	879,6	24,50	0,78
1984	22.167,7	59,10	1.069,2	21,56	0,36
1985	35.350,3	59,47	1.323,7	23,80	0,40
1986	51.184,8	44,79	2.103,7	58,93	1,32
1987	75.019,4	46,57	3.092,8	47,02	1,01
1988	129.175,1	72,19	4.800,9	55,23	0,77
1989	230.369,9	78,34	9.870,7	105,60	1,35
1990	397.177,5	72,41	18.609,0	88,53	1,22
1991	634.392,8	59,73	33.355,3	79,24	1,33
1992	1.103.604,9	73,96	60.056,1	80,05	1,08
1993	1.997.322,6	80,98	106.661,1	77,60	0,96
1994	3.887.902,2	94,66	181.884,0	70,53	0,75
1995	15.125.091,7	102,03	329.794,9	81,32	0,80

Kaynak: Maliye Bakanlığı

Gelir vergisi tahsilatının GSMH'ya göre esnekliklerine bakıldığında, bu değerlerin istikrarlı olmaktan çok yıldan yıla dalgalandığı görülmektedir. Vergi esnekliği özellikle 1984 yılında 0,36 gibi düşük değer almış, bu yıldan sonra yükselme eğilimine girmiştir. Vergi esnekliğindeki bu artışın nedenini 1985 yılında uygulanmaya başlanan KDV uygulamasında bulabiliriz.

1980-1993 yıllarına ait veriler kullanılarak yapılan bir korelasyon çalışmasında, vergi gelirleriyle enflasyon oranı ve GSMH artışları arasında yüksek düzeyde ilişki bulunmuştur. Düzenlenen korelasyon matrisinde vergilerdeki nominal artış enflasyon oranıyla .63 oranında ve GSMH nominal artışıyla da .73 oranında doğru orantılı bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir ($F=13$. $P=.00$. $R^2=.52$). Aynı çalışma reel değerlerle yapıldığında .73 olan vergi gelirlerindeki artış-GSMH artışı oranınının .62 olduğu görülmüştür ($F=3.7$. $P=.08$. $R^2=.23$). Vergi gelirleriyle GSMH artışı arasındaki ilişkinin bu düzeyi öncelikle vergilerin otomatik stabilizatör fonksiyonunu tam olarak ortaya koyamadığını göstermektedir. Ayrıca bu değere bakılarak, vergi gelirlerinin GSMH'daki değişimleri gecikmeli olarak takip ettiği iddia edilebilir.²

Mal ve hizmet alım vergileri incelendiğinde, bu vergi türünün toplam vergi gelirleri içindeki payının birinci sırada olduğu görülmektedir. Ayrıca dolaysız vergilerin aksine, dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı giderek artmaktadır. Mal ve hizmet alım vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payı 1986 yılında %31.0 iken, 1996'da bu pay % 43.4'e çıkmıştır. Dahilde alınan KDV, mal ve hizmet alım vergisinin en önemli bileşenidir. 1986-1996 yılları arasında dahilde alınan KDV'nin toplam vergi gelirleri içindeki payının genelde % 20'nin altında olduğu görülmektedir. Bu oran 1996 yılında % 18.6 olarak gerçekleşmiştir. Mal ve hizmet alım vergisini oluşturan diğer kalemlerden akaryakıt tüketim vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payı önemli ölçüde artmıştır. Bu verginin payı 1986'da % 0.9 iken 1996'da % 13.5 olmuştur.

² Metin Toprak, **Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995**, (Ankara:Turhan Kitabevi, 1996). s. 63-64.

Daha önce belirtildiği gibi toplam vergi gelirleri arasında en büyük pay dolaylı vergilerdir. Dolaylı vergi gelirlerinden sonra sırayı gelirlerden alınan vergiler almaktadır. Ancak bu vergi türünün toplam vergi gelirleri arasındaki payı düşüş trendi göstermektedir. 1986 yılında gelirlerden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı %51.1 olduğu halde, bu oran gittikçe azalarak 1996 yılında % 38.5'e kadar gerilemiştir. Gelirlerden alınan vergilerin en büyük bileşeni gelir vergisidir. 1986 yılında gelir vergisinin, toplam bütçe vergi gelirleri tahsilatı içindeki %35'lik payı 1996 'ya gelindiğinde % 30.1 oranına düşmüştür. Gelirlerden alınan vergilerin diğer bileşeni kurumlar vergisidir. Kurumlar vergisindeki düşme eğilimi daha da belirgindir. Yine 1986 yılında kurumlar vergisinin toplam vergi gelirlerine katkısı % 15.9 düzeyindeyken, 1996 yılında bu vergi türünün toplam vergiler içindeki payı %8.4'e gerilemiştir. Aslında bu oran OECD ülkelerinin çoğunda %10'un altındadır. OECD ülkelerinin vergi gelirlerindeki kurumlar vergisi oranının ortalamasının, 1965-1994 yılları arasında %7-8 arasında gerçekleştiği görülmektedir.³

Bir başka önemli vergi kalemi dış ticaret alım vergisidir. 1996-1994 periyoduna bakıldığında dış ticaret alım vergisinin toplam vergi gelirleri arasındaki payının %15-18 aralığında nisbeten istikrarlı bir payının olduğu görülmektedir. Dış ticaret alım vergisinin en önemli iki kalemi sırasıyla ithalde alınan KDV ve gümrük vergisidir. Gümrük vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payı, 1986 yılındaki % 4.8'lik orandan 1996 yılındaki 2.4'lük orana düşse de, ithalde alınan KDV'nin aynı periyod içinde payını %8.82den %14.4'e çıkarması sayesinde dış ticaret alım vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payı düşüş göstermemiştir.

Servetten alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı ihmal edilebilir düzeydedir. Bu verginin en önemli kalemi de motorlu taşıtlar vergisidir. İncelenen 1986-1996 periyodunda servet vergisinin payı, 1994 istisnası bir yana, sürekli %1'in altındadır. 1994 yılındaysa alınan 5 Nisan kararlarının etkisiyle

³ T.C Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü'nün istatistikleri kullanılmıştır.

servet vergisinin payı % 6.3 olarak gerçekleşmiştir. Ancak 5 Nisan kararları bir defaya mahsus vergileri beraberinde getirdiği için, servet vergisindeki artış 1994 yılına mahsus olmuştur.

Aşağıdaki tabloda, çeşitli vergi türlerinin toplam vergi gelirleri içindeki payları ve bu payların yıllara göre değişimleri görülmektedir.

Tablo 2.4
Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Yüzde Dağılımı
(1988-1996)

GELİRİN ÇEŞİDİ	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Vergi Gelir Toplamı	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Gelirden Alınan Vergi	48.6	52.7	51.2	51.4	49.5	47.6	42.0	39.9	38.5
Servetten Alınan Vergi	1.0	0.7	0.9	0.9	0.9	1.0	6.3	0.8	0.8
Mal ve Hiz. Alım Vergisi	31,5	29,9	30,1	31,4	33,4	33,8	36,5	39,6	43,4
Dış Ticaret Alım Vergisi	18,8	16,6	17,7	16,4	16,1	17,5	15,3	18,0	17,2
Kaldırılan Vergi Artıkları	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	1,7	0,1

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü

Çeşitli vergi istatistikleri incelendiğinde, Türkiye ekonomisinde görülen bütçe açıklarının devlet gelirlerini ilgilendiren yönünün yeteri kadar vergi toplanamaması olduğu görülmektedir. Tablo 2.1’de Türkiye’de vergi yükünün yıllar itibarıyla verilmişti. Tablo 2.5 ‘te ise karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla, çeşitli ülkelerdeki vergi yüküyle Türkiye’deki vergi yükünün 1991-1994

yıllarında aldığı değerler karşılaştırılmıştır. Tabloda bulunan toplam vergi gelirleri miktarlarına sosyal güvenlik primlerinin de dahil edilmiş olması dikkate alınsa da, özellikle gelişmiş ülkelerin vergi yüklerinin Türkiye'nin oldukça üzerinde olduğu açıktır.

Tablo 2.5

Toplam Vergi Gelirlerinin (Sosyal Güvenlik Primleri Dahil) GSYİH İçindeki Payı (Piyasa Fiyatlarıyla)

ÜLKELER	1991	1992	1993	1994
İsveç	53,2	50,0	49,9	51,0
Lüksemburg	48,5	48,4	44,6	45,0
Danimarka	48,3	49,3	49,9	51,6
Norveç	47,1	46,6	45,7	41,2
Hollanda	47,0	46,9	48,0	45,9
Belçika	44,9	45,4	45,7	46,6
Fransa	44,2	43,6	43,9	44,1
Avusturya	42,1	43,5	43,6	44,1
İtalya	39,7	42,4	43,8	41,7
Yeni Zelanda	36,0	35,9	35,7	37,0
Finlandiya	37,7	47,0	45,7	47,3
Almanya	39,2	39,6	39,0	39,3
İrlanda	37,5	36,6	36,3	37,5
Kanada	37,3	36,5	35,6	36,1
İngiltere	36,0	35,2	33,6	34,1
Yunanistan	38,3	40,5	41,2	42,5
Portekiz	35,6	33,0	31,4	33,0
İzlanda	32,4	33,4	31,3	30,9
İspanya	34,7	35,8	35,1	35,8
İsviçre	31,0	32,0	33,2	33,9
Japonya	30,9	29,4	29,1	27,8
Avustralya	29,2	28,5	28,7	29,9
A.B.D	29,8	29,4	29,7	27,6
Türkiye	29,4	23,1	23,5	22,2
Ağırlıksız Ortalama	38,7	38,7	38,5	38,4

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü

Yukarıda incelenen ülkelere ait ağırlıksız ortalamının % 40'a yakın bir seviyede olmasına karşılık, Türkiye'ye ait vergi yükünün % 30'u dahi bulmaması Türkiye'deki vergi sorununun bir yansımasıdır. Bu açıdan sıklıkla tartışılan kayıtdışı ekonominin varlığı önemli bir sorun olarak varlığını göstermektedir. Artan kamu harcamalarının karşısında, kayıtdışı ekonominin katkısıyla da gittikçe yetersiz kalan kamu gelirlerini telafi etmek için, devlet borçlanması zorunlu bir yöntem olmaktadır. Öte yandan devlet harcamalarının da bütçe açıklarına katkı yapan yönleri de vardır. Hatta zaman zaman bütçedeki temel sorunun devlet gelirlerinin yetersizliğinden çok, kamu harcamarındaki denetimsiz artışlar olduğu ifade edilmektedir.

1.2 Vergi Dışı Gelirler

Konsolide bütçe gelirlerini sınıflarken, vergi gelirleri dışında kalan unsurları vergi dışı normal gelirler, özel gelirler ve fon gelirleri olarak sıralayabiliriz. Bu gelir türlerinden fon gelirleri 1980'li yıllarla beraber, fon sayısındaki artışa paralel olarak önem kazanmıştır. 1980 yılından önce fonların toplam sayısı 33 iken, 1996 yılında kamu fonlarının sayısı 125 adeti bulmuştur.⁴ Bu sayıyla beraber kamu fonlarının milli gelire oranları da yükselmiştir. 1998 yılında fonlarda dahil olmak üzere bütçe dışı gelirlerin GSMH içindeki oranı %5,01 olmuştur. Fon gelirlerinde bütçeye yapılan aktarmalar da son yıllarda önemli boyutlara ulaşmıştır. 1995 yılında genel bütçe içinde fon gelirlerinin payı % 14.4 düzeyinde gerçekleşmiştir.

⁴ Rıdvan Karluk, *Türkiye Ekonomisi*, (İstanbul: Beta Yayınevi, 1997), s. 115.

2. KAMU HARCAMALARINDAKİ GELİŞMELER

Türkiye’de kamu harcamaları üç ayrı şekilde sınıflandırılmaktadır: İdari sınıflandırma, fonksiyonel sınıflandırma ve ekonomik sınıflandırma. İdari sınıflandırmada harcamalar, bu harcamaları gerçekleştiren idari birimlere göre sınıflandırılmaktadır. Fonksiyonel sınıflandırmanın amacı, harcamanın ne amaçla yapıldığının ortaya konmasıdır. Ekonomik sınıflandırmadaysa yapılan harcamanın ekonomik niteliği temel alınır.

Devlet bütçesi ekonomik açıdan incelenecekse, doğal olarak ekonomik sınıflandırmanın kullanılması daha uygundur. Ekonomik sınıflandırmada harcamalar üç grupta değerlendirilir: Cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları. Bunlardan cari harcamalar kamu kuruluşlarının tüketime yönelik yaptıkları harcamalardır. Hizmetlerle faydası bir yıl içinde tükenip gidecek mallara yapılan harcamalar cari harcama kapsamına girer. Ekonominin üretim kapasitesini arttırmaya yönelik harcamalarsa yatırım harcaması olarak sınıflandırılmaktadır.

Harcamaların ekonomik sınıflandırılmasının son unsuru transfer harcamalarıdır. Transfer harcamaları, devletin elindeki satın alma gücünü gerçek ya da tüzel kişilere karşılıksız olarak devretmesidir. Transfer harcamaları de kendi içinde üçe ayrılır: Ekonomik transferler, mali transferler ve faiz ve anapara ödemeleri. Ekonomik transferler özellikle KİT’lere yapılan transferlerdir. Mali transferler, Emekli sandığı, SSK ve derneklere yapılan ödemelerle öğrencilere verilen bursları kapsar. Faiz ve anapara ödemeleri, iç ve dış borçların faiz ve anapara ödemelerini içermektedir.⁵

Bütçe harcamalarının ekonomik sınıflandırmaya göre gelişimini incelemeden önce, kamu harcamalarının genel gelişimine baktığımızda, bütçe giderlerinin milli gelire oranının sürekli olarak artmakta olduğu gerçeği ön plana

⁵Aynı, s. 95-96.

çıkılmaktadır. Tablo 2.6'da 1990-1998 yılları arasında devlet bütçesinin gelir ve harcama kalemleriyle bütçe açığının milli gelire oranı görülmektedir:

Tablo 2.6
1990-1998 Konsolide Bütçe Gelişmelerinin GSMH İçindeki Payı

%	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Harcamalar	17,21	20,87	20,42	24,55	23,21	21,95	26,45	27,39	29,41
Faiz Hariç Harcama	13,69	17,08	16,77	18,72	15,54	14,87	16,45	19,64	17,76
Faiz Dahil Harcama	3,52	3,79	3,65	5,83	7,67	7,08	10,00	7,74	11,66
Gelirler	14,24	15,62	16,14	17,89	19,33	17,94	18,21	19,78	22,44
Vergi Gelirleri	11,43	12,40	12,83	13,23	15,12	13,80	14,98	16,14	17,43
Diğer Gelirler	2,81	3,22	3,30	4,66	4,21	4,14	3,23	3,64	5,01
Bütçe Dengesi	-2,97	-5,25	-4,29	-6,66	-3,88	-4,01	-8,23	-7,60	6,98
Faiz Dışı Denge	0,55	-1,46	-0,64	-0,83	3,79	3,07	1,76	0,15	4,68

Kaynak: Maliye Bakanlığı

İncelenen dönem boyunca konsolide bütçedeki harcamaların GSMH'ya oranının % 17,21'den % 30,13'e çıktığı görülmektedir. Buna karşılık devlet gelirlerindeki artış % 14,21'den % 22,01'e çıkmıştır. Kamu giderlerindeki bu hızlı artışın doğal sonucu, bütçe açığının GSMH'ya oranının artmasıdır. Türkiye ekonomisinde kamu harcamalarının boyutunu daha iyi analiz edebilmek için, bu harcamaların GSMH içindeki paylarını seçilmiş kimi ülkelerle karşılaştırmalı

olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Aşağıdaki tabloda seçilmiş yıllarda ve ülkelerde, kamu harcamalarının milli gelir içinde aldıkları paylar görülmektedir:

Tablo 2.7: Seçilmiş Yıllarda ve Ülkelerde Kamu Harcamalarının GSMH İçindeki Oranları (%)

Ülkeler	1981	1983	1985	1987
Yunanistan	35.9	38.2	43.7	44.6
Portekiz	43.9	47.9	43.4	-
İspanya	35.6	38.8	42.1	-
Dört Büyük Avrupa Ülkesi	48.1	48.8	49.1	48.2
AT Ülkeleri	48.2	49.3	49.5	49.2
Türkiye	27.6	27.3	22.4	23.3

İzzetin Önder ve Diğerleri, Türkiye’de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar, s 23.

Tabloda görüldüğü gibi, Türkiye’de kamu harcamalarının GSMH içindeki oranı fazla yüksek değildir. Gelişmiş ülkeler bir yana, ekonomik yapıları Türkiye ile karşılaştırma yapmaya daha uygun olan Yunanistan, İspanya gibi ülkelere baktığımızda, bu ülkelerin kamu harcamalarının milli gelire olan oranları Türkiye’den belirgin bir şekilde daha yüksek olduğunu görmekteyiz. Ayrıca bu ülkelerde kamu harcamalarının GSMH içindeki oranı, 1980’li yıllarda artmıştır. Türkiye’de ise 1980’li yıllarda kamu harcamalarının milli gelire oranını azaldığı görülmektedir. Özellikle milli gelire ait yeni seri kullanıldığında kamu harcamalarının 1980’li yıllar boyunca, GSMH içindeki oranını daha da düşük olduğu ortaya çıkar. Öte yandan bu oranın 1990’lı yılların başından itibaren süratle yükseldiği daha önce ifade edilmişti. Türkiye’de sıklıkla ifade edilen kamusal hizmetlerin yetersizliği dikkate alındığında, bu durum olumlu bir gelişme gibi görünse de, Kamu Harcamaları/GSMH oranının artışı devletin borç servisinin artan büyüklüğünün bir yansıması olduğu gerçeği dikkate alındığında, 1990’lı yıllarda kamu harcamalarının milli gelire oranının artışının ülke ekonomisi için

olumlu bir gelişmenin işareti olarak değerlendirmek mümkün değildir. Hatta iç borç ödemelerinin aciliyeti ve önceliği yüzünden, çoğu kez temel kamusal hizmetlere yönelik harcamalarda kesintilere gidilmesi gerekmiştir. Bu da kamusal hizmetleri kullanan kesimlerin aldıkları hizmetlerin daha da yetersiz kalmasına ve devlet yatırımlarının bütçe içindeki payının düşmesine neden olmuştur.

Kamu harcamalarındaki artış unsurlarına ayrılarak incelendiğinde, bütçe açıklarına yol açan nedenler daha iyi görülecektir.

2.1. Cari Harcamalardaki Değişmeler

Cari harcamaların bileşimi personel harcamaları ve diğer cari harcamalar olarak ikiye ayrılır. Bu ayrımında personel harcamaları cari harcamaların daha büyük kısmını oluşturur. Personel harcamalarıysa genel ve katma bütçeli kuruluşlarda çalışanların aylıkları, sözleşmeli personel ücretleri, işçi ücretleri, sosyal yardımlar, ek çalışma karşılıkları, tazminat ve ödüller, tedavi yardımları ve diğer personel giderlerinden oluşmaktadır.⁶ Dolayısıyla cari harcamaların büyüklüğüyle kamu yönetiminin personel politikasının arasında önemli bir ilişki vardır. Kamu kesimine personel alınması ya da kamu çalışanlarının aylıklarındaki artışlar cari harcamalarda da artışları beraberinde getirmektedir. Personel harcamalarının toplam cari harcamalar içindeki payı, 1987-1993 dönemi incelendiğinde sürekli olarak artmış ve 1997 yılında % 75'e çıkmıştır. Buna bağlı olarak diğer cari giderlerin payında düşüş olmuştur.⁷

Cari harcamaların diğer bileşeni olan diğer cari harcamalar, tüketim malı demirbaş ve eşya alımlarını kapsamaktadır. Bu harcamalar içindeki ağırlıklı payısa Milli Savunma Bakanlığına ait harcamalardır.

⁶Aynı, s. 102.

⁷Toprak, a.g.e., s. 67.

Cari harcamaları oluşturan unsurların GSMH içindeki paylarına baktığımızda, personel harcamalarının payının 1990 yılındaki 6,66'lık düzeyinden 1998'deki 7,30'luk düzeyine çıktığı görülmektedir. Diğer cari harcamaların düzeyi 1.76'dan 2,27'ye yükselmiştir. Dolayısıyla sözkonusu dönem için cari harcamaların GSMH'daki artışlardan daha hızlı arttığı söylenebilir (tablo.2.7) Cari harcamaların GSMH içindeki artan payı, bütçe harcamalarının GSMH'ye oranının yükselmesine paraleldir.

Cari harcamaların bütçe içindeki payı incelediğimizdeyse, 1970 yılında cari harcamaların bütçe içindeki payının % 40 olduğunu, bu oranın 1985 yılında % 32'ye kadar düştüğünü, 1992 yılında % 51'e çıktığını ve 1995 yılında % 37 olduğunu görürüz(Tablo 2.8).

2.2 Yatırım Harcamalarındaki Değişmeler

Kamunun yatırım harcamaları, makina teçhizat ve taşıt alımlarıyla yapı, tesis ve onarım giderlerini kapsamaktadır. Kamunun yatırım harcamaları incelendiğinde, yatırım harcamalarının bütçe içindeki payının sürekli olarak gerilediği görülmektedir. Bu azalış eğilimi 1970'lerin ikinci yarısına kadar gitmektedir. Bu dönem boyunca yatırımların bütçe içindeki payı % 20-25 düzeylerinden 1995 yılındaki % 6'lık düzeyine kadar düşmüştür. 1995 yılında yatırımların bütçe içinde bu kadar düşük pay alması 1994 yılındaki ekonomik krize bağlanabilir. Ancak 1993 yılında bu oranın % 12 olduğu dikkate alınırsa, yatırımların payının sürekli olarak gerilediği görülmektedir (Tablo2.8).

Yatırım harcamalarının bütçe içinde aldığı nisbi pay, bu harcamaların reel düzeylerinin değişimi hakkında kesin bir fikir vermemektedir. Bu amaçla yatırım harcamalarının GSMH içindeki payının gelişimine baktığımızda, 1991 yılında kamu yatırımlarının GSMH içinde aldığı payın % 3 olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu oran 1988 yılında %1.88 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 2.7)

Yatırım harcamaları içinde de personel harcamalarının payında artışlar olmaktadır. Personel giderlerinin yatırım harcamaları içindeki payı 1985 yılında % 10'lar düzeyinden 1993 yılındaki % 30'lar düzeyine çıkmıştır. Buna karşılık yapı tesis-büyük onarım, makine teçhizat ve taşıt alımının toplam toplam yatırımlardaki payı, aynı dönemde % 60'tan % 50'ye kadar gerilemiştir.⁸ Dolayısıyla yatırım harcamaları içinde de üretken yatırımlara ayrılan pay azalmaktadır. Konsolide bütçe içinde imalat sanayiinin payı 1980 öncesinde % 5-6 seviyesindeyken, bu oran 1990'ların başında % 0.1'e düşmüştür.⁹

1980'li yıllardan itibaren bütçe dışında kimi fonlar aracılığıyla da yatırım yapılmıştır. Bu yatırımlar dikkate alındığında, kamunun yatırımlarının bütçe rakamlarıyla sınırlı olmadığı da belirtilmelidir. Fonlardan yapılan yatırımlarla konsolide bütçeden yapılan yatırımların toplamı, konsolide bütçenin %19-20'si civarındadır. Dolayısıyla kamu yatırımlarının payı, bütçe rakamlarında görüldüğü kadar dramatik düşüş göstermemiştir.¹⁰ Ancak yine de 1980 öncesine göre bir gerileme vardır.

2.3. Transfer Harcamalarındaki Değişmeler

Bütçe harcamalarının ekonomik sınıflandırılmasına göre, Türkiye'de bütçe açıklarının temel sebebi transfer harcamalarıdır. Transfer harcamalarının bütçe açıklarında etkili olmasının sebebiyse, devlet borçlarının faiz ve anapara ödemelerinin transfer harcamaları içinde gösterilmesidir. Ayrıca Türkiye ekonomisinin önemli bir sorunu olan KİT'lerin açıkları da transfer harcamalarından karşılanmaktadır. Devletin borçlanma ihtiyacındaki artışlara ve KİT açıklarının ulaştığı büyüklüklere bağlı olarak, transfer harcamalarının bütçe içindeki payı sürekli olarak artmaktadır. 1970 yılında transfer harcamaları

⁸ Metin Toprak, a.g.e., s. 68.

⁹ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995). s. 230.

¹⁰ Aynı, s 221.

konsolide bütçenin %34'ünü oluştururken, 1995 yılının konsolide bütçesinin %57'si, yani yarıdan fazlası transfer ödemelerine ayrılmıştır.

Transfer harcamalarının GSMH içindeki payı da sürekli olarak artmaktadır. 1990 yılında tranfer harcamalarının GSMH içindeki payı % 6,3 olmuştur. Bu oran 1998 yılında %17,76'ya çıkmıştır. Transfer harcamalarının faiz ödemeleri kalemine bakıldığında, aynı dönemde faiz ödemelerinin GSMH içinde aldığı payın %3.52'den % 11.66'ya çıktığı görülmektedir. Öte yandan transfer harcamalarının faiz ödemeleri dışında kalan payının milli gelire oranı da artma eğilimindedir. Aynı dönemde faiz dışı transfer harcamalarının milli gelir içindeki payı %2,78'den % 6,10'a çıkmıştır(Tablo 2.8).Bu rakamlar Türkiye'de kamu kesiminin borçlanma ihtiyacının büyüklüğü hakkında bir fikir vermektedir. Diğer yandan artan borç servisi de borçlanmaya neden olmaktadır.

Tablo 2.8
1990-1998 Konsolide Bütçe Giderlerinin GSMH İçindeki Payı

%	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Harcamalar	17,21	20,87	20,42	24,55	23,21	21,95	26,45	27,39	29,41
Faiz Hariç Harcama	13,69	17,08	16,77	18,72	15,54	14,87	16,45	19,64	17,76
Personel	6,66	7,77	8,52	8,49	7,02	6,40	6,50	7,05	7,30
Diğer Cari	1,76	1,77	1,85	1,80	1,91	1,82	2,08	2,43	2,47
Yatırım	2,49	3,00	2,96	2,88	1,98	1,31	1,70	2,18	1,88
Transfer	6,30	8,33	7,09	11,39	12,30	12,42	16,16	15,72	17,76
1.Borç Faizi	3,52	3,79	3,65	5,83	7,67	7,08	10,00	7,75	11,66
2.Diğerleri	2,78	4,53	3,44	5,56	4,63	5,34	6,16	7,97	6,10

Kaynak: Maliye Bakanlığı

Tablo 2.8
Ekonomik Ayırma Göre Konsolide Bütçe Harcamalarının Yüzde
Dağılımı

Yıllar	Cari(%)	Yatırım(%)	Transfer(%)
1970	40	21	34
1971	45	17	39
1972	44	16	41
1973	41	16	40
1974	49	22	29
1975	48	18	33
1976	44	21	35
1977	42	23	37
1978	42	19	39
1979	42	15	43
1980	43	16	35
1981	41	19	42
1982	41	19	40
1983	37	16	47
1984	35	16	49
1985	32	17	51
1986	37	21	42
1987	35	19	46
1988	35	17	49
1989	43	15	42
1990	49	14	37
1991	46	14	40
1992	51	15	35
1993	42	12	46
1994	38	9	53
1995	37	6	57

Kaynak: Maliye Bakanlığı

3.BÜTÇE AÇIKLARININ FİNANSMANI

Türkiye’de devlet borçlarının temel karakteristiği, vade yapılarını kısa oluşudur. Genel olarak bakıldığında kamu kesiminin borç stokunun milli gelire oranı fazla yüksek değildir. ABD’de kamu borçlarının GSMH’ya oranı % 100’ün üzerine çıktığı halde, Türkiye’de bu oran %20’ler civarındadır. Türkiye ekonomisindeki asıl sorun İç Borç Servisi/GSMH oranının yüksekliğidir. Bu oran Türkiye’de ABD’den yaklaşık 7 kat daha büyüktür.¹¹ Bu oranın yüksekliği iç borçlanmanın vadesinin kısalığından kaynaklanmaktadır. Bunun sonucunda ise kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG) sürekli artmaktadır. 1990 yılında % 7.4 olan KKBG oranı 1991 yılında bir sıçrama göstererek %10.2’ye çıkmış, 1993’te ise %12.0 oranına ulaşarak 1994 yılındaki ekonomik krize neden olmuştur. 5 Nisan kararlarıyla aşağıya çekilen bu oran 1998 yılında % 8.6 olarak gerçekleşmiştir.

3.1 Bütçe Açıklarının Merkez Bankasından Borçlanarak Finansmanı

Bütçe açıklarının etkisini analiz etmek için KKBG’nin nasıl finanse edildiğinin bilinmesi önemlidir. KKBG para basmak ya da iç ve dış borçlanma yoluyla finanse edilebilir. KKBG Merkez Bankası kaynaklarından finanse ediliyorsa, bu durumda kamu borçları parasallaştırılmaktadır. Türkiye’de 1980’li yıllara kadar kamu kesimi açıkları ağırlıklı olarak Merkez Bankası vasıtasıyla karşılanmıştır. Bu yöntemse 1980 öncesi enflasyonun nedenlerinden biri olmuştur¹². Kamu kesiminin finansman ihtiyacının Merkez Bankasından karşılanması genel olarak kısa vadeli avanslarla olmaktadır. Merkez bankasının Hazine’ye açtığı kısa vadeli avanslar, kaynak yönünden merkez bankası parasının bir parçasını oluştururlar. Eğer kısa vadeli avansların kullanımı artarsa, Merkez

¹¹ Kemal Çakman, “Türkiye’nin Kamu Maliyesi Sorunu”, *Ekonomik Yaklaşım*, sayı 20, (Bahar 1996), s. 5.

¹² İzzettin Önder, Hülya Kirmanioğlu ve Yeşim Kartallı, *Kamu Açıkları ve Kamu Borçlanması*, (Ankara: Türk Harp İş Sendikası Yayınları 1995). s. 50.

Bankası bilançosu da artar ve Merkez bankasını para politikasında kendisi için belirlediği bilanço büyüklüğü aşılır.¹³

Bütçe açıklarının finansmanında Merkez bankasının Hazine'ye diğer bir yardım biçimi, Merkez bankasının menkul kıymetler cüzdanını oluşturan Devlet İç Borçlanma Senetleri vasıtasıyla olmaktadır.

Merkez Bankasının bilançosunun aktifinde bulunan bir diğer büyüklük ise, Hazine'nin kur farklarından kaynaklanan zararlarıdır. Kur farkları, Türk parasının değerinin değişmesi nedeniyle Merkez Bankasının aktif ve pasifindeki altın ve dövizlerin yeniden değerlendirilmesi neticesinde aleyhte doğan farkları ifade etmektedir.

Son olarak Merkez Bankası tarafından yüklenilen diğer bir gider "Tahkim Borçları" kalemidir. Bu borçların kaynağı, kamu kuruluşlarından bazılarının bir kısım kısa vadeli borçlarının konsolide edilerek Hazine tarafından üstlenilmesinden doğmaktadır.¹⁴

Merkez Bankası kaynakları 1980 sonrasında, uygulanan sıkı para politikasına bağlı olarak, daha az kullanılmaya başlanmıştır. 1981-1986 döneminde KKBG'nin 0.57'lik bir kısmı Merkez Bankası'ndan kısa vadeli avans kullanılarak karşılanmıştır. Dolayısıyla bu dönemdeki enflasyonda, açıkların para basılarak finansmanının payı düşüktür.¹⁵ 1991 yılına kadar nakit açığının finansmanında Merkez Bankasının oranı gittikçe düşmüştür. Ancak 1991 yılından itibaren Merkez Bankası kaynakları giderek artan oranda kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde açık finansmanında Merkez Bankası'nın payı %33, iç borçlanmanın payı % 62 ve dış borçlanmanın payı %6 olmuştur.¹⁶ 1991 sonrası da bu eğilim devam etmiştir.

¹³Aynı, s. 52-53.

¹⁴Aynı, s 53.

¹⁵Karlık, a.g.e., s. 107.

¹⁶Toprak, a.g.e., s. 57.

Merkez Bankası kaynaklarının kamu finansman ihtiyacı için kullanılmasının olumsuz etkileri özellikle artan enflasyon oranı olarak kendini göstermektedir. Enflasyonla mücadeleyle, Merkez Bankasının bilanço yapısı hazinenin finansman ihtiyacına bağlı olarak bozuldukça, gittikçe daha zor hale gelmektedir. Bu durumda Merkez Bankasının bağımsız bir para politikasını yürütmesini beklemek gerçekçi olmayacaktır.

3.2. Bütçe Açıkları ve Devlet Borçlanması

Daha önce ifade edildiği gibi 1990'lı yıllarda iç borçlanma, kamu kesimi finansman açıklarının karşılanmasında en çok kullanılan yöntem olmuştur. Bu borçlanma ağırlıklı olarak bankalar vasıtasıyla yapılmaktadır. Devletin tahvil ve bono satışlarının % 80'inin üzerindeki kısmı bankalar tarafından satın alınmıştır. Bunun yanı sıra, mevduat bankalarının menkul değerler cüzdanının mali araçlara göre dağılımına bakıldığında, tahviller içindeki en büyük payın devlet tahvilleri, gelir ortaklığı senetleri, ve kamu girişimlerine ait senetlerin aldığı görülmektedir. Bu yüzden devlet borçlanması Türkiye'de finansal sistemi önemli ölçüde etkilemektedir. Hazinenin yüklü iç borç geri ödemesi olduğu zaman ya da kısa vadeli avans kullanımının sınırlarına yaklaşıldığı zaman, faiz oranları üzerinde bir baskı oluşmaktadır.¹⁷

Artan iç borçlanma, iç borçların vade yapılarının kısa oluşuyla birleşerek bir anlamda borçlanma kısır döngüsü yaratmıştır. İç borçların vadelerinin genellikle bir seneden düşük olması, kamunun borç yönetimini zorlaştırmış, sonuçta iç borçların faizlerini ödemek için borçlanma yoluna gidilmiştir. Böylelikle kamu kesiminin iç borç stoku giderek artmıştır. Kamu kesimi bütçe açığı verdikçe enflasyon daha da yükselmekte ve artan enflasyon beklentileri faiz oranlarının yükselmesine neden olmaktadır. Bilindiği gibi, enflasyonist ortamlarda kamunun uzun vadeli borç alabilmesi, borç yönetimini

¹⁷Önder, a.g.e., s. 54.

kolaylaştırmaktadır. Kamu kesimi uzun vadeli borçlanmaya gidebilirse, enflasyon oranı arttığında borç servisini daha kolay yapabilecektir. Enflasyonist ortamlarda alınan uzun vadeli borç, kamunun borç yönetimini kolaylaştırırken, kısa vadeli borçlanmaysa tam aksine kamunun borç servisini arttırarak borç yönetimini zorlaştırmaktadır. Böyle bir durumda devletin uzun dönemli borçlanmaya gitmesi ve kısa vadeli borçlanmanın vade yapısını uzun dönemli yapması daha rasyoneldir. Bununla beraber, kamu kesimi borçlarının vadesini belirleme konusunda tamamen serbest değildir. Devlet piyasa şartlarından borçlanmaktadır ve piyasa faiz oranlarını belirleyen unsurlar kamu kesiminin borçlanmasını da etkilemektedir.

Örneğin enflasyonist beklentilerin yükseldiği bir durumda, borç verenler kısa vadeli borç vermeyi tercih edebilmektedirler. Özellikle Türkiye’de siyasi ve ekonomik istikrarsızlık ortamı devletin bir seneden daha kısa vadelerle borçlanabilmesine neden olmaktadır. Diğer yandan kamunun borçlanma ihtiyacının büyüklüğü, devletin kendisi için uygun koşullarda borçlanmaya gitme inisiyatifini ortadan kaldırmakta, çoğu durumda devlet kısa vadeli ve yüksek faizli borç almak zorunda kalmaktadır. Bu koşullar altında gittikçe artan iç borç stoku, kamu kesiminin faiz ödemelerinin GSMH’ya oranını da sürekli arttırmıştır. Tablo 2.7’den de görülebileceği gibi 1998 yılında faiz ödemelerinin GSMH içindeki payı % 12,01 oranına çıkmıştır.

KKBG’nin bir diğer finansman yöntemi dış borçlanmadır. Dış borçlanmaysa sermaye piyasaları, uluslararası kuruluşlar veya devletlerden yapılabilir. Devlet dış borcu genellikle ikili anlaşmalar vasıtasıyla uluslararası kuruluşlardan gerçekleştirmektedir. Bununla beraber 1980’li yılların sonlarından itibaren sermaye piyasalarından borçlanma da yaygınlaşmıştır. Ancak sermaye piyasalarından borçlanmanın maliyeti artan faiz oranları ve azalan vade yapıları olmuştur.¹⁸ Türkiye ekonomisinin yapısal sorunları da risk primi haline dönüşüp

¹⁸ İzzetin Önder, Hülya Kirmanoğlu, Yeşim Kartallı, s. 49.

uluslararası cari faiz oranına eklendiğinde, kamunun dış borçları da önemli bir bütçe yükü olmuşlardır.

1980 ile 1984 yılları arasında kamu kesimi finansman açıklarının en önemli finansman kalemi dış borçlanma olmuştur. 1982-1986 yılları arasında dış borç faiz ödemelerinin GSMH'ya oranı, iç borç faiz ödemelerinin GSMH'ya oranını aşmıştır.¹⁹

1985 yılına kadar dış borçların servisleri yeni dış kaynaklarla karşılanabiliyorken, bu tarihten sonra net dış kaynak girişi yavaşlamış ve 1988 yılından itibaren de dışarı net kaynak aktarımı başlamıştır. Bunun anlamı dışarı yapılan anapara ve faiz ödemelerinin miktarının, dışarıdan alınan kaynaktan daha fazla olmasıdır. Bu yüzden 1985 yılında Hazine iç borçlanma politikasına ağırlık vermiş ve kamu kesiminin açıklarının finansmanında iç borçlanma ön plana çıkmıştır. Ayrıca, 1980'li yılların başından itibaren uygulanan finansal liberalizasyon politikalarına paralel olarak, özel kesimin ve merkezi hükümet dışında kalan kamu kuruluşlarının kendi başlarına yurtdışından borçlanmaları mümkün hale gelmiştir. Bu da devletin iç borçlanma imkanlarını arttırmıştır; yurtdışından borçlanan özel kesim bu fonları devlete borç olarak sunabilmiştir²⁰. Kamu kesiminin açıklarının finansmanındaki bu değişime bağlı olarak, dış borç faizi ödemelerinin milli gelire oranı 1990'lı yıllar boyunca % 1 civarında gerçekleşmiştir. Ancak bu yıllar boyunca iç borç ödemelerinin GSMH'ya oranı sürekli yükselmiştir.

Kamu kesiminin gelirleri artsa da, faiz ödemelerinin başı çektiği harcama artışı karşısında devlet gelirleri yetersiz kalmaktadır. Bu durumda bütçe açıkları kaçınılmaz hale gelmektedir. Faiz ödemelerinin önceliği yüzünden, birçok kamu harcamasının önemli ölçüde azaltılmış olmasına rağmen, kamu gelirleri ve giderleri arasındaki fark daha da açılmaktadır. Eğer faiz ödemeleri hariç tutulursa, kamu kesiminin gelirlerinin kimi yıllarda gelirlerini aştığı görülecektir. Aşağıdaki

¹⁹ Aynı, s. 51.

²⁰ Aynı, s. 54.

tabloda 1986-1996 yılları arasında konsolide bütçedeki gelirlerin giderleri karşılama oranı görülmektedir:

Tablo 2.9
Konsolide Bütçe Gelirlerinin Bütçe Giderlerini Karşılama Oranı

Yıllar	Faiz Harcamaları Dahil	Faiz Harcamaları Hariç
1986	85,6	86,1
1987	86,0	87,7
1988	86,4	82,0
1989	83,5	80,7
1990	83,5	82,8
1991	72,6	74,8
1992	76,5	79,0
1993	70,7	72,9
1994	97,3	77,4
1995	94,4	81,7
1996	91,5	69,2

Kaynak: Maliye Bakanlığı

Tabloda da görüldüğü gibi, 1994 ve sonrasında faiz dışı bütçe fazla vermektedir. Ancak bu dahi devletin iç borç stokunu azaltmak için yeterli olmamaktadır. Zaten faiz dışı bütçenin açık vermesi, kamu borçlanmasının sürdürülebilirliğinin kalmadığını gösterir. Bu açıdan 1994 krizi öcesinde, 1990 yılından itibaren faiz dışı bütçenin de açık vermiş olması bu krizin habercisi olmuştur.

Kamu borçlarının sürdürülebilirliği için diğer bir önemli şart, reel faiz oranlarının büyüme oranının altında kalmasıdır. Eğer faiz oranları büyüme oranını aşıyorsa, borcun parasallaştırılması kaçınılmaz olur. 1990 öcesi hem faiz dışı bütçe fazla vermekte hem de reel faiz oranları büyüme oranının altında

kalmaktaydı. 1990 yılıyla beraber bu eğilim tersine dönmüştür.²¹ Tablo 2.9’da görüldüğü gibi, faiz dışı bütçe 1994 krizinden sonra tekrar fazla vermeye başlamıştır.

²¹ Aynı, s. 67.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÜTÇE AÇIKLARININ MAKROEKONOMİK DENGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Bu bölümde bütçe açıklarını enflasyon, büyüme, faiz oranları ve dış denge gibi başlıca ekonomik göstergelerle olan ilişkisi, ekonometrik modellerin ve tekniklerin yardımıyla incelenecektir.

1. BÜTÇE AÇIKLARI VE ENFLASYON

Türk ekonomisinde enflasyon on yıllar boyunca çift haneli rakamlarda gerçekleşmiş, bu yüzden ekonomik gerek akademik gerekse güncel ekonomik tartışmaların merkezinde enflasyon olgusu bulunmuştur. Özellikle bütçe açıklarının varlığı ve sürekliliği, çoğu kez enflasyonun başlıca sebebi olarak kabul edilmiştir.

Bu bölümde Türk ekonomisinde bütçe açıklarının enflasyon üzerinde etkisi olup olmadığı, eğer varsa bu etkinin derecesi bir regresyon analizi çerçevesinde test edilecektir.

1.2. Çalışmanın Yöntemi

Bütçe açıklarının enflasyon üzerindeki etkileri incelenirken sıklıkla kullanılan yöntemlerden biri “kamu maliyesi yaklaşımı”dır (Public Finance Approach). Bu yöntem kamu açıklarının parasallaştırıldığını yani kamu açıklarının parasal tabanı arttırma yoluyla finanse edildiğini varsayar. Bu yaklaşıma göre, kamu açıklarıyla enflasyon arasındaki ilişki şu şekilde ortaya konulabilir:¹

Öncelikle kamunun bütçe kısıtını;

$$d = m[(MB_t - MB_{t-1})/MB_t] \quad (3.1)$$

Olarak gösterebiliriz. Buradaki simgelerin açıklaması aşağıdaki gibidir:

d = Kamu Açığı/GSMH

m = Para Bazı/GSMH

MB = Para Arzı

Para talebindeki değişmeyle enflasyon oranı ve reel gelire bağlı olarak tanımlanmaktadır. Para talebi $M = kPY^\mu$ formülüyle ifade edilmektedir. Bu formülün logaritmik türevi alınırsa,

$$\begin{aligned} d \log M / dt &= d \log k / k dt + \pi + \mu \eta \\ d \log M / dt &= MB_t - MB_{t-1} = k + \pi + \mu \eta \end{aligned} \quad (3.2)$$

π = Enflasyon Oranı

μ = Para Talebinin Gelir Esnekliği

η = Reel Büyüme Oranı

¹ Nesrin Ertel ve Aysu İnel, “Türkiyede Kronik Enflasyon Süreci ve Anti-enflasyonist Politikaların Etkinliği, 1981-1991,” *ODTÜ Gelişme Dergisi*, sayı 20, (1993), s 301.

$k = 1/v = \text{Parayı Elde Tutma Oranı}$

$k = 0$ kabul ederek (3.2) numaralı eşitlik (3.1) numaralı eşitlikte yerine konulduğunda, bütçe eşitliği aşağıdaki gibi belirlenir:

$$d = m(\pi + \mu\eta) \quad (3.3)$$

Bu denklemden $m(\pi)$ ifadesi enflasyon yoluyla sağlanan vergiyi ifade etmektedir. Bu denklem enflasyon oranı için çözüldüğünde,

$$\pi = d/m - \mu\eta \quad (3.4)$$

modeli elde edilir. Bu model enflasyonu bütçe açıkları, büyüme, ekonominin parasallaşma düzeyi (Para Bazı/GSMH) ve para talebinin gelir esnekliğiyle ilişkilendirmektedir. Bu modele göre bütçe açığının GSMH'ya oranının artması, enflasyonu $1/m$ oranında arttırıcı etki yapmaktadır. Ayrıca para bazının GSMH içindeki oranının küçülmesi kamu açığının enflasyonist etkisini arttırmaktadır.² Kamu açığı aynı kalsa bile, devlet aynı miktarda kamu açığını finanse edebilmek için daha fazla para basacak, bu da enflasyonu daha da arttıracaktır.

1.3 Modelin Tahmini

Bu çalışmada, modelden yola çıkılarak kamu Açığı/Parasal Taban ve büyüme oranının açıklayıcı değişken olduğu bir ekonometrik model, 1989-1998 yıllarına ait 3 aylık verilerin kullanılmasıyla tahmin edilmeye çalışılmıştır. ENF enflasyon oranını, DEFMB Kamu Açığı/Para Bazı ve GR de 3 aylık büyüme oranını temsil etmektedir. Buna göre model şu şekilde ifade edilebilir:

²Aynı, s.302.

$$ENF = f(DEFMB, GR)$$

Modelin tahmininde En Küçük Kareler Yöntemi kullanılmıştır. Kullanılan model logaritmik olarak tahmin edilmiştir. Bağımsız değişkenler olan Kamu Açığı/Para Bazı ve büyüme oranlarının bağımlı değişken olan enflasyon düzeyi üzerindeki etkilerinin gecikmeyle ortaya çıkacağı beklendiğinden, bu gecikme yapısı “Akiake Enformasyon Kriteri” yardımıyla bulunmuştur. Bu kritere göre bağımsız değişkenlerden Kamu Açığı/Para Bazı oranı enflasyon oranını 2 dönemlik bir gecikmeyle izlerken, diğer bağımsız değişken olan büyüme oranının enflasyon oranını 8 dönemlik bir gecikmeyle izlemektedir.

Buna göre modelin tahmin sonucu şu şekildedir:

Tablo 3.1
Türkiye’de Eflasyon, Bütçe Açığı Büyüme İlişkisi

Dependent Variable: ENF				
Method: Least Squares				
Sample (adjusted): 1989:2 1998:4				
Included Observations: 39 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	STD. Error	T-Statistic	Prob.
C	0.123530	0.010917	11.31558	0.0000
DEFMB(-2)	0.253997	0.094085	2.699660	0.0105
GR(-8)	-0.121048	0.028991	-4.175407	0.0002
R-squared	0.424604	Mean Dependent Var.		0.143165
Adj. R-squared	0.392637	S:D. Dependence Var.		0.049863
S.E of regression	0.038860	Akaike info criterion		-3.583898
Sum squared resid	0.054364	Schwarz criterion		-3.455932
Log likelihood	72.88602	F-statistic		13.26278
Durbin-Watson stat.	2.091069	Prob(F-statistic)		0.000048

Yapılan testlerde katsayılar istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ayrıca R-squared ve Adjusted R-squared değerleri bağımsız değişkenlerle bağımlı değişkenler arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Buna göre kamu açıkları ve büyüme oranı Türkiye'deki enflasyonun yaklaşık % 40'lık kısmını açıklamaktadır. Dolayısıyla Türk ekonomisindeki enflasyon sorununu ortaya koyabilmek için modelin reel faiz oranları, döviz kuru ve enflasyon beklentileri gibi açıklayıcı değişkenleri de içerecek bir şekilde genişletilmesi gerekmektedir.

Tahmin edilen modele göre, önceden beklendiği gibi parasallaştırılmış bütçe açıklarıyla enflasyon oranı arasında anlamlı bir ilişki vardır. Enflasyonun büyümenin bir bedeli olduğu iddialarının aksine, yapılan çalışmada ikisi arasındaki ilişki negatif çıkmıştır. Dolayısıyla enflasyon sorununu çözmeyi amaçlayan ekonomi politikalarının, mutlaka kamu gelir ve giderlerini yeniden düzenleyerek, bütçe açıklarını azaltıcı önlemleri içermesi gerekmektedir. Öte yandan daha önce değinildiği gibi, bütçe açıkları Türkiye'deki enflasyon sorununun yalnızca bir parçasıdır ve anti-enflasyonist politikaların, enflasyona yol açan diğer unsurların da tespit edilip hazırlanması gerekmektedir.

Bu aşamada model bir adım daha ileri götürülüp, enflasyonun açıklanmasında Kamu Açığı/Para Tabanı ve büyüme oranı değişkenlerinin yanısıra reel faiz oranları da açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır.

Bilindiği gibi reel faiz oranları iki şekilde hesaplanabilmektedir. i_r reel faiz oranı, i faiz oranı ve π^e beklenen enflasyon oranı olmak üzere reel faiz oranı;

$$i_r = i - \pi^e \quad (3.5)$$

eşitliğiyle ifade edilmektedir. Bununla beraber uzun süreli enflasyonun yaşandığı ekonomiler için, başka bir reel faiz formülü önerilmektedir. Buna göre reel faiz;

$$i_r = [(1+i)/(1+\pi^e)] - 1 \quad (3.6)$$

formülüyle hesaplanabilir. Türk ekonomisinde de uzun yıllar boyunca enflasyon sorunu yaşandığı için, önerilen (3.6) numaralı formül kullanılmıştır. Enflasyon beklentileriyle rasyonel beklendiği varsayımıyla, enflasyon beklentisi gerçekleşen enflasyon oranına eşit olduğu kabul edilmiştir ($\pi = \pi^e$).

1987-1998 yıllarına ait üç aylık veriler kullanılarak, model aşağıdaki gibi tahmin edilmiştir:

Tablo 3.2
Türkiye’de Enflasyon, Bütçe Açığı ve Reel Faiz Oranları Arasındaki İlişki

Dependent Variable: ENF				
Method: Least Squares				
Sample (adjusted): 1988:2 1998:4				
Included Observations: 47 after adjusting endpoints				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-statistic	Prob.
C	0.145004	0.0909480	15.29541	0.0000
DEFMB	-0.134680	0.084351	-1.596656	0.1177
GR	-0.081312	0.033827	-2.403753	0.0206
REEL FAIZ	-0.638121	0.172430	-3.700746	0.0006
R-squared	0.555105	Mean Dependent Var.		0.139496
Adj. R-squared	0.524065	S.D. Dependence Var.		0.053757
S.E of regression	0.037086	Akaike info criterion		-3.669885
Sum squared resid	0.059141	Schwarz criterion		-3.512426
Log likelihood	90.24230	F-statistic		17.88397
Durbin-Watson stat.	1.275948	Prob(F-statistic)		0.000000

Yapılan çalışma reel faiz oranlarını da kapsayacak şekilde genişletildiğinde, otokorelasyon sorunu ortaya çıkmıştır. Kamu Açıkları/Parasal Taban bağımsız değişkenine ait katsayı beklentinin aksine negatif ve istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. Dolayısıyla otokorelasyon sorununun çözülmesi gerekmektedir. Otokorelasyon sorununun çözebilmek için Cochrane-Orcutt

otokorelasyon düzeltme yöntemi kullanılmıştır. 3 aylık veriler kullanıldığı için, mevsimlik dalgalanmaların olabileceği düşünülmüş ve bunun için MA (Movig Avarage-Hareketli Ortalama) parametresi kullanılmıştır. Bunun yanında yine 3'er aylık veriler kullanıldığı için Cochrane-Orcutt yöntemi çerçevesinde, 4'ncü dereceden otoregresif parametre [AR(4)]modele dahil edilmiştir. Buna göre model tahmin edildiğinde aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

Tablo 3.3
Türkiye'de Enflasyon, Bütçe Açığı ve Reel Faiz Oranları Arasındaki İlişki

Dependent Variable: ENF				
Method: Least Squares				
Sample (adjusted): 1988:2 1998:4				
Included Observations: 43 after adjusting endpoints				
Convergence achieved after 11 iterations				
Backcast: 1988:1				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-statistic	Prob.
C	0.211139	0.023328	9.050854	0.0000
DEFM	0.143562	0.079417	1.807707	0.0788
GR	-0.077366	0.047027	-1.645126	0.1084
REEL FAIZ	-1.291057	0.113659	-11.35905	0.0000
AR(4)	0.587360	0.131359	4.471394	0.0001
MA(1)	0.642157	0.129276	4.967345	0.0000
R-squared	0.704460	Mean Dependent Var.		0.141067
Adj. R-squared	0.664522	S:D. Dependence Var.		0.048792
S.E of regression	0.028261	Akaike info criterion		-4.165903
Sum squared resid	0.029551	Schwarz criterion		-3.920154
Log likelihood	95.56692	F-statistic		17.63891
Durbin-Watson stat.	2.0559	Prob(F-statistic)		0.000000
Inverted AR Roots .88				
Inverted MA Roots -.64				

3.3 numaralı tablada görüldüğü gibi, yapılan tahminde otokorelasyon sorunu çözülmüş ve katsayılar istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Modeldeki açıklayıcı değişken sayısının artmasıyla beraber, modelin açıklama gücü de artmıştır. Buna göre model, Türk ekonomisindeki enflasyon olgusunun yaklaşık %66'sını açıklamaktadır. Modele dahil edilen reel faiz bağımsız değişkeninin enflasyon üzerinde negatif ve nisbeten küçük bir etkisi bulunmuştur. Diğer açıklayıcı değişkenler olan Kamu Açığı/Para Bazı oranı ve büyüme oranlarının etkisi ilk tahmin edilen modelle aynı doğrultudadır.

Bu çalışmaya temel oluşturan bir başka çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır.³ 1981-1991 yıllarının verileriyle yapılan çalışmada, Bütçe Açıkları/Para Bazı oranı enflasyonu açıklayan önemli bir değişken olarak bulunmuştur. İlgili katsayı 0.3964 ($t = 2.21118$) olarak tahmin edilmiştir. Yine bu çalışmada büyüme oranına ait katsayı negatif değer olarak -3.4178 ($t = -1.0090$) olarak tahmin edilmiştir. Ayrıca model Kamu Açıkları/Para Bazı oranının yanısıra reel döviz kurlarını ve enflasyon beklentilerini de içerecek şekilde genişletildiğinde, enflasyonun en önemli belirleyicisi olarak yine kamu açıkları ($t = 4.2509$) olarak bulunmuştur. Diğer açıklayıcı değişkenler sırayla reel döviz kurları ($t = 3.0549$) ve enflasyon beklentileridir ($t = 2.5321$). Reel faiz oranlarıysa enflasyon üzerinde fazla güçlü olmasa da negatif yönde etkili bir değişken olarak bulunmuştur ($t = -1.8471$).

2. BÜTÇE AÇIKLARI VE FAİZ ORANLARI İLİŞKİSİ

Bir önceki kısımda bütçe açıklarlarının enflasyon üzerindeki etkisi tahmin edilmeye çalışılmıştı. Bu kısımdaysa, bütçe açıkları ve faiz oranları arasındaki ilişki, ekonometride kullanılan nedensellik (causality) testi yardımıyla test edilecektir. Özellikle ekonomik değişkenlerin birbirini karşılıklı olarak

³Aynı, s. 299-311.

test edilecektir. Özellikle ekonomik değişkenlerin birbirini karşılıklı olarak etkilediği veya tek taraflı bir etki söz konusuysa, bu etkinin yönünün tespitinin önemli olduğu durumlarda kullanılan nedensellik testleri, bu kısımda ve ilerleyen kısımlarda kamu açıklarıyla, sırasıyla faiz oranları, ödemeler dengesi ve büyüme arasındaki ilişkileri tespit edebilmek için kullanılmıştır.

2.1. Nedensellik Testleri

Yukarıda ifade edildiği gibi, nedensellik testleri iki değişken arasındaki ilişkilerin yönünü tespit etmek için kullanılmaktadır. Bu çalışmada nedensellik testleri içinde nisbeten daha basit olan Granger Testi kullanılmıştır.

Granger nedensellik testinde herbir değişkenin değerinin kendisinin bir önceki değerleri kadar, diğer değişkenin geçmişte aldığı değerlere de bağlı olduğu varsayılır. X ve Y gibi iki değişken varsa, bunların cari değerleri şu şekilde ifade edilir:

$$X_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^n \beta_j X_{t-j} + u1_t \quad (3.7)$$

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \lambda_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j X_{t-j} + u2_t \quad (3.8)$$

Eşitlikler bu şekilde ortaya konduktan sonra, bu iki değişkene ait dört farklı durum söz konusu olabilir:

a. Y değişkeninden X değişkenine tek taraflı bir etki olabilir. Eğer 1 numaralı eşitlikte Y değişkeninin gecikmeli değeri bir grup halinde istatistiksel olarak anlamlıysa ($\sum \alpha_i \neq 0$), ve 2 numaralı eşitlikte gecikmeli X değişkenine ait tahmin edilen katsayıların bütünü istatistiksel olarak sıfırdan farklı değilse ($\sum \delta_j = 0$), Y değişkeninin X değişkeni üzerinde etkisi vardır.

b. Tam tersine X değişkeninin Y değişkeni üzerinde tek taraflı etkisi olabilir. Eğer (3.7) numaralı eşitlikte, gecikmeli Y değerlerine ait tahmin edilen katsayıların bütünü sıfırdan istatistiksel olarak farklı değilse ($\sum \alpha_i = 0$) ve (3.8) numaralı eşitlikte tahmin edilen gecikmeli X değerleri sıfırdan istatistiksel olarak farklıysa ($\sum \delta_j \neq 0$), X değişkeninin Y üzerinde tek taraflı etkisi olduğu söylenebilir.

c. Geri beslemeli ya da çift taraflı nedensellik de görülebilir. Eğer X ve Y değişkenlerine ait tahmin edilen katsayıların bütünü her iki regresyonda da sıfırdan istatistiksel olarak farklı çıkarsa, iki değişken arasındaki çift taraflı nedensellik ilişkisi olduğu söylenebilir.

d. Son olarak, hem X hem de Y değişkenlerine ait tahmin edilen katsayıların bütünü her iki regresyonda da, istatistiksel olarak sıfırdan farklıysa, X ve Y değişkenleri arasında hiçbir ilişki olmadığı söylenebilir.⁴

Granger nedensellik testi aşağıdaki adımlar takip edilerek tahmin edilir:

a. Cari X değeriyle geçmişe ait tüm X değerleri arasında bir regresyon yapılır. Bu regresyona gecikmeli Y değerleri dahil edilmez. Böylelikle kısıtlamalı regresyon elde edilir. Bu regresyondan artık kareler toplamı RSS_r elde edilir.

b. İkinci aşamada, gecikmeli Y değerlerini de içeren regresyon tahmin edilir. Buna kısıtsız regresyon denir ve bu regresyondan kısıtsız artık kareler toplamı RSS_{ur} elde edilir.

⁴ Damodar N. Gujarati, *Basic Econometrics*, (İstanbul, Literatür Yayınları, 1995). s. 620-621.

c. H_0 hipotezi, $H_0 = \sum \alpha_i = 0$ şeklinde ifade edilir. Bunun anlamı, gecikmeli Y değişkeni regresyona ait değildir.

d. Hipotezi test etmek için F testi kullanılır:

$$F = \frac{(RSS_R - RSS_{UR}) / m}{RSS_{UR} / (n - k)} \quad (3.9)$$

Buradaki formülde m gecikmeli Y terimine ve k ise kısıtsız regresyonda tahmin edilen parametre sayısına eşittir.

e. Eğer seçilen anlamlılık düzeyinde, hesaplanan F değeri o anlamlılık düzeyine ait F değerini aşarsa, H_0 hipotezi reddedilir. Bu durumda gecikmeli Y değişkeninin regresyona ait olduğu kabul edilir. Bu durumda Y değişkeninin X değişkeni üzerinde etkisi vardır.

f. Aynı aşamamalar (3.8) numaralı model için de tekrarlanarak, X değişkeninin Y değişkeni üzerinde etkisi olup olmadığı sınanabilir.⁵

Buna göre Türk ekonomisinde kamu açıklarıyla faiz oranları arasındaki ilişkiyi test etmek için, bu değişkenlere nedensellik testi uygulanmıştır. Kamu açıklarının bir düzey değer, buna karşılık faiz oranlarının oransal bir değer olması nedeniyle, kamu açıklarını da oransal olarak ifade edebilmek için, Kamu Açığı/Para Bazı oranı (KAMUAC), kamu açıklarını temsilen kullanılmıştır. Faiz oranlarını temsilen 3 aylık mevduat faiz oranları (FAIZ) kullanılmıştır. İlişkiyi test etmek için H_0 hipotezleri sırasıyla, faiz oranlarının kamu açıkları üzerinde etkisi olmadığı ve kamu açıklarının faiz oranları üzerinde etkisi olmadığı şeklinde ortaya konmuştur. 1987 yılından 1998 yılına kadar olan üçer aylık 46 adet gözlem

⁵Aynı, s. 621.

kullanılarak elde edilen sonuca göre, 2 dönemlik gecikme yapısıyla, bütçe açıkları ve faiz oranları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Test sonucunda elde edilen değerler aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.4
Türkiye’de Bütçe Açıkları-Faiz Oranları İlişkisi

Pairwise Granger Causality Tests			
Sample: 1987:1 1998:4			
Lags 2			
Null Hypothesis	Obs	F-Statistic	Probability
FAIZ does not Granger Cause KAMUAC	46	3.52472	0.03868
KAMU AC does not Granger Cause FAIZ		4.06970	0.02442

Bütçe açıklarıyla faiz oranları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi çıkması önceki bölümde tartışılan, kamu açıklarının getirdiği borçlanma zorunluluğunun faiz oranları üzerinde baskı yaratması ve bu baskı sonucunda artan faizlerin kamunun borç servisini daha da büyütürken tekrar bütçe açıklarına neden olması şeklindeki gözleme uygundur.

3. BÜTÇE AÇIKLARI VE ÖDEMELER DENGESİ

Bilindiği gibi bir ülkenin ekonomik istikrarı için dış dengesinin sağlanması önemlidir. Öte yandan iktisat literatüründe çifte açıklar (twin deficits) olarak isimlendirilen olgu, yani bütçe açıklarıyla dış ticaret dengesinin beraber görülmesi sıklıkla görülen bir durumdur. Bu bağlamda, Türk ekonomisinde kamu açıklarıyla dış açık arasında bir ilişkinin olup olmadığı ve varsa ilişkinin yönünün tespiti için nedensellik testi yapılmıştır. Yapılan teste değişkenler olarak cari bütçe açıkları (BUTCE) ve cari dış denge (DISDEN) alınmıştır. H_0 hipotezleri sırasıyla bütçe açıklarının dış denge üzerinde etkili olmadığı ve dış dengenin bütçe açıkları üzerinde etkili olmadığı şeklinde ortaya konmuştur. 1987 ve 1998 yıllarına ait 45 adet 3'er aylık veriyle yapılan çalışmada, bu iki değişkene ait aşağıdaki ilişki ortaya çıkmıştır:

Tablo 3.5
Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Dış Denge Arasındaki İlişki

Pairwise Granger Causality Tests			
Sample: 1987:1 1998:4			
Lags: 3			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Probability
BUTCE does not Granger Cause DISDEN	45	8.78358	0.00015
DISDEN does not Granger Cause BUTCE		7.19607	0.00061

Yapılan nedensellik testinde bütçe açıklarıyla cari dış denge arasında 3 dönemlik bir gecikme yapısıyla, çift taraflı bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu durum, bu iki değişken arasındaki ilişkiye ait beklentilerimizi doğrulayan bir sonuçtur.

4. BÜTÇE AÇIKLARI VE EKONOMİK BÜYÜME

Çalışmanın son aşaması, kamu açıklarıyla büyüme oranı arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Bu amaçla büyüme oranı ve bütçe açıkları arasında nedensellik testi yapılmıştır. Büyüme oransal bir değişken olduğu için, bütçe açıklarıyla faiz oranları arasında yapılan nedensellik testinde olduğu gibi, kamu açıklarını temsilen Kamu Açığı/Baz Para oranı değişkeni kullanılmıştır. Nedensellik testinde H_0 hipotezleri sırasıyla, büyüme oranının kamu açığı üzerinde etkisi olmadığı ve kamu açığının büyüme üzerinde etkisi olmadığı şeklinde ortaya konmuştur. 1987 ve 1998 yıllarına ait Kamu Açığı/Para Bazı (KAMUAC) ve büyüme oranı (BUYORANI) değişkenleri arasında yapılan nedensellik testinde, büyüme oranının kamu açığı üzerinde tek yönlü ve 5 dönem gecikmeli etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bütçe açığının büyüme üzerinde etkisi bulunmamıştır.

Tablo 3.6
Türkiye’de Kamu Açıkları Büyüme Oranı Arasındaki Nedensellik
İlişkisi

Pairwise Granger Causality Tests			
Sample 1987:1 1988:4			
Lags: 5			
Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Probability
BUYORANI does not Granger Cause KAMUAC	42	3.17780	0.01978
KAMUAC does not Granger Cause BUYORAN		0.75020	0.59225

Kamu açıklarının büyüme oranı üzerinde etkisi olmaması, bütçe açıklarının çarpan mekanizmasıyla milli geliri arttırıcı etki yaptığı ve büyümeyi arttırdığı yönündeki Keynesyen yaklaşıma ters düşen bir sonuçtur. Öte yandan bu ilişkinin yıllık verilerin kullanıldığı bir ekonometrik model çerçevesinde tekrar test edilmesi gerekmektedir. Milli gelirdeki artışlar arz ve talepteki uyarlanmaları içeren bir gecikme süresiyle ortaya çıktığı için, muhtemelen bir senelik bir gecikmenin kabul edildiği bir modelde, kamu açıklarının büyüme oranı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunabilir. Ancak bu çalışmada 1987 serisi milli gelir rakamları kullanıldığı için, yıllık bazda yaklaşık on verinin bir ekonometrik model için yetersiz olmasından dolayı, bu çalışmada böyle bir inceleme yapılamamıştır. Büyümenin kamu açıkları üzerinde etkisinin olması beklenen bir sonuçtur. Ancak bu durum Türkiye’de kamu dengesinin sağlanması için uygulanacak ekonomi politikaları için bir engeldir, çünkü ekonomik büyümeden fedakarlık yapılması gibi bir maliyete katlanması gerekir. Bununla beraber kamu açıklarıyla enflasyon arasındaki ilişki bilindiği için, anti-enflasyonist politikaların büyüme oranını nisbeten düşük tutacak önlemleri içermesi de kaçınılmazdır.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde görülen bütçe açıklarıyla makroekonomik dengeler arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır. Özellikle Türkiye gibi ekonomik istikrarsızlık sorunu olan bir ülkede, sürekli olarak görülen bütçe açıklarının makroekonomi üzerindeki etkilerinin tespiti önemlidir.

Ülkemizde sıklıkla tartışılmakta olan yüksek enflasyon, yüksek faiz oranları, dış denge açıkları ve büyüme oranının istikrarsız bir seyir izlemesi gibi sorunlar, genellikle bütçe açıklarıyla beraber ele alınmaktadır. Yaptığımız çalışmada da, bütçe açıklarının bu ekonomik sorunlarla tamamen ilgisiz olmadığı görülmüştür. Bu yüzden Türkiye’de güncel ekonomik sorunları çözmeyi amaçlayan herhangi bir iktisat politikası aracının kamu gelir ve giderlerine yapılacak düzenlemeyi içermemesi düşünülemez. Bunun yanısıra kamu açıklarının fiyatlar genel düzeyi, dış açık gibi ekonomik büyüklüklerle ilişkili olup olmadığının bilinmesi yeterli değildir. İster kısa vadeli ekonomi politikaları oluştururken olsun ister geniş kapsamlı bir istikrar paketi hazırlanırken olsun, kamu açıklarının ekonomik büyüklükleri hangi yollarla ve ne ölçüde etkilediğinin bilinmesi de gereklidir. Bunlardan birincisi temel olarak iktisat teorisi tarafından ortaya konulurken, diğeri kantitatif çalışmaların, özellikle de ekonometrik modellerin yardımıyla kestirilebilir.

Bu çalışmadaki gibi, Türk ekonomisinde bütçe açıklarının nedenleri genel bir bakışla incelendiğinde, kamu açıklarının temel sebebinin devlet harcamalarının devlet gelirlerinden daha hızlı artışı olduğu görülmektedir. Ortaya çıkan açığın finansman yöntemi de açığın varlığı kadar önemlidir. Son bölümde bir regresyon analizi çerçevesinde incelenen, kamu açıklarının enflasyon üzerindeki etkisi temel olarak bu açıkların parasallaştırıldığı varsayımına dayanmaktaydı. Diğer yandan daha önce incelendiği gibi, kamu açıklarının finansman yöntemi zaman içinde değişiklik göstermektedir. Örneğin 1994 yılında yaşanan ekonomik krizde, kamu açıklarının finansman yönteminin 1990’lı yıllarla

beraber değişmesinin de katkısı vardır. Bununla beraber, bütçe açıklarının para bazındaki artışlar yerine örneğin borçlanarak finansmanının da, Merkez Bankasının tam olarak bağımsız olmadığı ya da devletin fon ihtiyacı sebebiyle bağımsız para politikası izlemenin Hazine'yi güç durumda bırakabileceği bir ekonomide, parasal tabanı etkilememesi pek beklenemez. Dolayısıyla yapılan çalışmanın ortaya koyduğu gibi, enflasyonun en önemli açıklayıcı değişkeni olarak kamu açıkları kabul edildiğinde, bu bulgunun ekonomi politikası için işlevsel olabilmesi, beraberinde birçok noktanın da açıklığa kavuşturulabilmesine bağlıdır. Kamu açıklarının finansman yöntemi ve seçilen yöntemin ekonomik etkilerinin bilinmesi gerektiği kadar, enflasyonun da kamu açıkları üzerindeki etkilerinin de bilinmesi gereklidir. Örneğin varolan enflasyonun devlete kazandırdığı enflasyon vergisinin boyutu, yine enflasyonun kamu gelirleri üzerinde, tahsilat süresindeki gecikmelerin vergi gelirlerini aşındırması olgusunun geçerli olup olmadığının da bilinmesi gerekmektedir. Genellikle tartışıldığı gibi, kamu açıklarıyla enflasyon arasında karşılı etkileşim beklenebilir. Türk ekonomisinde enflasyonun varlığının kamu açıklarını daha da arttırdığı ve ikisi arasında bir kısırdöngünün oluştuğu genel kabul gören bir görüştür. Dolayısıyla enflasyon sorununun çözümüne yönelik önerilerin ortaya konması için, kamu açıklarıyla enflasyon arasındaki ilişkinin bütün boyutlarıyla analiz edilmesi gerekmektedir. Bu ilişkilerin bilinmesi enflasyon sorununu çözmeye yönelik olmasa da, kamu yönetimi bütçe açıklarıyla karşılaştığı zaman, bu açıkların finansmanının ekonomik dengeler üzerinde olabildiğince az olumsuz etkisinin ortaya çıkması için gereklidir. Bu yaklaşım bilindiği gibi iktisat ve maliye literatüründe "optimal finansman" olarak isimlendirilir ve kamu açıklarının optimal finansman yöntemini konu alır.

Yapılan çalışmada önceden beklendiği ve yaygın kabul gördüğü gibi, kamu açıklarının etkilerinin yalnızca enflasyonla sınırlı kalmadığı da tespit edilmiştir. Faiz oranları ve kamu açıkları bir nedensellik testi çerçevesinde incelendiğinde, bu iki değişken arasında karşılıklı ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da Türk ekonomisine yönelik gözlemlerle uyumludur. Genellikle gözlendiği gibi, kamu açıklarının borçlanarak finansmanı gerektiğinde, devletin yüksek

miktarlarda borçlanması ve genellikle borçlanmanın aciliyeti sebebiyle, alınan borçların vade yapıları kısa ve faiz oranları yüksek olmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, devletin borçlanma konusunda fazla bir insiyatifi kalmamıştır. Devletin para piyasalarından yüksek miktarda borç talep etmesiyle artan faizler, kamunun iç borç servis yükünü daha da arttırarak, yukarıda enflasyon için tartışıldığı gibi, benzer bir kısırdöngü yaratmakta ve borç ödemelerinin kamu açığınının daha da artmasına sebep olmaktadır. Denilebilir ki 1990'lı yıllar boyunca kamu açıklarının en önemli sebebi ve kamu açıklarının azaltılması önündeki en önemli engel, kamu açıklarıyla faiz oranları arasındaki bu ilişki olmuştur. Öyle ki, 1994 ekonomik krizinden sonra faiz dışı bütçe fazla verdiği halde, faiz ödemelerinin büyüklüğü kamunun büyük miktarlarda açık vermesine neden olmaktadır. Diğer yandan devletin faiz dışı harcamaları dikkate alındığında, bu harcamaların çoğunun neredeyse minimum düzeyine indiği görülmektedir. Dolayısıyla kamu açıklarının azaltılması için devletin gelir ve giderleri ele alınacaksa, kamunun harcama kalemleri arasında faiz ödemelerinin payının azaltılmaya çalışılması daha gerçekçi olacaktır.

Kamu açıkları ve dış denge arasındaki ilişkiye baktığımızda, bu iki değişkenin de birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri görülmektedir. Yine bu durum hem iktisat teorisindeki çerçeveye hem de Türk ekonomisine yönelik gözlemlere uygun düşmektedir. Artan kamu harcamalarıyla beraber artan toplam talebin bir kısmının ithal mal ve hizmetlere yönelmesi dış denge üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. İthal mallarına olan talep artışı, nihai mal ve hizmetlere yönelik olabileceği gibi, iç piyasada artan talebe arz artışıyla karşılık vermek isteyen girişimciler sebebiyle, ithal yatırım mallarına yönelik de olabilmektedir. Dış ticaret açığının bütçe açıkları üzerinde etkisini ise, ortaya çıkan dış ticaret açığını yabancı sermaye girişiyle telafi etmek için yüksek tutulan iç faiz oranlarının kamu bütçesine getirdiği yükü açıklayabiliriz.

Çalışmada son olarak kamu açıklarıyla büyüme oranı arasında ilişki olup olmadığı test edilmiştir. Buna göre milli gelir artışının kamu açıkları üzerinde etkisi olduğu tespit edilirken, kamu açıklarının büyüme üzerinde etkisi olmadığı

sonucu elde edilmiştir. Eğer kamu açıklarının milli gelirdeki artışlar üzerinde etkisi yoksa, bu en azından Türk ekonomisi için, Keynesyen anlamda iktisat politikaları izleyerek bütçe açığı verip milli geliri arttırmanın mümkün olmadığı anlamına gelir. Ancak böyle bir yargıya varmak için yapılan nedensellik testi yetersiz kalmaktadır. Bu ilişkinin yıllık veriler kullanılarak bir ekonometrik model çerçevesinde tekrar test edilmesi gereklidir. Özellikle kamu açıklarının dış denge üzerinde etkisi varsa, milli gelirin büyüme oranı üzerinde de etkisinin olması beklenmelidir. Büyüme oranının kamu açıkları üzerinde etkili olmasıysa, kamu açıklarının azaltılması için büyüme oranının da düşürülmesi gerekliliğini göstermesi açısından önemlidir. Kamu açıklarıyla enflasyon arasındaki ilişki de dikkate alındığında, enflasyon sorununun çözümü için ekonomik büyümeden fedakarlık yapılmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Yapılan çalışmayla genel olarak, bütçe açıklarının ekonomi üzerinde etkili olmadığını savunan Ricardian görüşlerin, Türk ekonomisi bağlamında fazla kanıt bulamayacağını iddia edebiliriz. Ancak Türkiye ekonomisindeki kamu açıkları, Keynesyen-aktivist politika önerileri için de fazla bir şey ifade etmemektedir, çünkü türk ekonomisinde görülen kamu açıklarını bilinçli aktivist politikalar çerçevesinde değerlendirmek güçtür. Türkiye'deki kamu açıklarıysa siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın bir sonucudur ve istikrar politikaları açısından incelenip önlem alınması gereken düzeydedirler.

EK: Kullanılan Veriler

Yıllar	Cari Denge	Faiz	GSMH	Bütçe Açığı
1987-1	-501.000.000	35,0	12521,8	-432,0
1987-2	-57.000.000	35,0	15824,7	-597,0
1987-3	-337.000.000	35,0	23453,0	-812,0
1987-4	-699.000.000	35,0	22616,6	-2598,0
1988-1	-415.000.000	45,0	21957,8	-282,0
1988-2	94.000.000	45,0	27606,5	-976,0
1988-3	856.000.000	42,0	40198,8	-1645,0
1988-4	1.061.000.000	66,1	36037,9	-386,0
1989-1	403.000.000	56,9	36070,5	-513,0
1989-2	-63.000.000	50,5	45226,0	-900,0
1989-3	455.000.000	51,6	68822,0	-3400,0
1989-4	166.000.000	49,0	70033,3	-7502,0
1990-1	-904.000.000	46,7	69103,9	-1567,0
1990-2	-591.000.000	46,9	88527,6	-4693,0
1990-3	-521.000.000	47,1	121549,5	-7458,0
1990-4	-609.000.000	50,7	113399,5	-11954,0
1991-1	-215.000.000	59,3	107178,0	-2883,0
1991-2	208.000.000	61,2	136157,2	-6777,0
1991-3	605.000.000	65,1	204158,6	-16882,0
1991-4	-348.000.000	69,6	190636,5	-33516,0
1992-1	-160.000.000	68,0	194093,3	-4867,0
1992-2	-592.000.000	69,7	234306,9	-17024,0
1992-3	-47.000.000	68,1	344401,3	-27538,0
1992-4	-175.000.000	68,9	325971,5	-47434,0
1993-1	-932.000.000	63,7	297481,5	-31747,0
1993-2	-2.344.000.000	64,0	384353,4	-45217,0
1993-3	-1.580.000.000	64,0	555120,3	-61420,0
1993-4	-1.577.000.000	64,0	565521,4	-133857,0
1994-1	-1.133.000.000	87,1	525368,0	-51273,0
1994-2	1.408.000.000	121,7	740730,2	-41193,0
1994-3	2.014.000.000	67,3	1045159,3	-68122,0
1994-4	342.000.000	77,3	1147217,1	-152181,0
1995-1	428.000.000	78,1	1372906,9	-53940,0
1995-2	-443.000.000	73,1	1745337,5	-113052,0
1995-3	25.000.000	69,1	2425384,1	-85647,0
1995-4	-2.349.000.000	83,9	2382730,6	-316576,0
1996-1	-429.000.000	82,7	2413448,5	74219,0
1996-2	-1.430.000.000	79,1	3078021,7	-475441,0
1996-3	470.000.000	79,6	4494015,5	-750535,0
1996-4	-1.048.000.000	79,7	4359926,9	-1238123,0
1997-1	-1.248.000.000	76,5	4495782,7	-411780,0
1997-2	-1.032.000.000	77,4	6238318,0	-681709,0
1997-3	948.000.000	82,2	9017954,7	-768371,0
1997-4	-13.060.000.000	83,2	8968593,7	-2180847,0
1998-1	-881.000.000	82,7	9207975,5	-961332,0
1998-2	-18.000.000	77,6	11979389,5	-1885730,0
1998-3	1.672.000.000	81,7	15993279,6	-3032870,0
1998-4	1.919.000.000	82,8	15534550,2	-3697824,0

Yıllar	M1	M2	TEFE
1987-1	4474,0	11286,0	88,4
1987-2	4896,8	12028,9	97,3
1987-3	5772,2	13334,7	99,7
1987-4	6506,8	14624,1	114,6
1988-1	6730,5	15486,0	144,4
1988-2	7110,0	16537,0	162,3
1988-3	8466,2	18780,0	174,8
1988-4	9100,0	22442,7	200,7
1989-1	10129,4	28308,3	233,0
1989-2	12059,7	32689,0	264,7
1989-3	15135,5	37338,6	295,5
1989-4	17717,5	44262,0	325,1
1990-1	19138,9	50003,9	371,1
1990-2	22216,0	55551,2	402,5
1990-3	26189,4	62152,4	435,2
1990-4	27542,5	67574,8	492,5
1991-1	31039,9	74598,1	555,4
1991-2	32879,0	82194,2	629,4
1991-3	37903,0	94532,1	685,6
1991-4	42952,4	109728,5	772,2
1992-1	45727,2	125378,8	937,7
1992-2	51707,6	141270,6	1007,9
1992-3	56539,5	154601,1	1085,6
1992-4	66123,1	174107,3	1255,7
1993-1	74473,5	200274,0	1437,1
1993-2	85356,4	218692,7	1585,5
1993-3	99303,0	237696,6	1768,5
1993-4	111958,3	259698,3	2005,4
1994-1	112463,9	284232,0	2413,9
1994-2	137171,4	381408,8	3712,9
1994-3	189995,1	552023,6	4039,3
1994-4	210291,1	579558,2	4838,2
1995-1	225714,4	690720,0	6022,8
1995-2	290856,6	897449,3	6753,9
1995-3	346862,6	1078381,0	7259,5
1995-4	372744,8	1165386,0	8224,6
1996-1	399154,8	1361480,7	9804,4
1996-2	466852,6	1649089,5	11732,8
1996-3	571549,7	2038605,3	12837,8
1996-4	705059,5	2516339,6	14918,7
1997-1	909846,1	3029459,8	17373,2
1997-2	1065340,7	3540275,2	20191,8
1997-3	1133023,1	4173817,3	23529,4
1997-4	1230808,4	4926369,8	28185,4
1998-1	1479020,6	5784724,6	32819,5
1998-2	1689328,5	6975039,6	36336,9
1998-3	2106170,8	8582806,9	39216,1
1998-4	2269994,1	10077473,6	43710,7

Not: Cari Denge Milyon \$; GSMH, Bütçe Açığı, M1 ve M2 Milyar

TL'dir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Ataç, Beyhan. **Maliye Politikası**. Üçüncü Basım. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, 1994.
- Dornbush, Rudiger ve Fischer, Stanley. **Macroeconomics**. New York: McGraw-Hill Publishing Company, 1990.
- Gujarati, Damodar N. **Basic Econometrics**. (İstanbul: Literatür Yayınları, 1995.
- Karluk, Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi**, Beşinci Basım. İstanbul: Beta Yayınevi, 1997.
- Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan. Yedinci Basım. **Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995.
- Parasız, İlker. **Kriz Ekonomisi**. İkinci Basım. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1996.
- Kaounides, Lakis C. ve Wood, Geoffrey E., **Debt and Deficits**. London: Edward Elgar Publishing Limited, 1992.
- Parasız, İlker ve Yıldırım, Kemal. **Uluslararası Finansman**. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1994.
- Önder, İzzettin., Kirmanioğlu, Hülya ve Kartallı, Yeşim. **Kamu Açıkları ve Kamu Borçlanması**. Ankara: Türk Harp İş Sendikası Yayınları, 1995.
- Önder, İzzettin., Türel, Oktar., Ekinci, Nazım. ve Somel, Cem. **Türkiye’de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- Shahin, Wassim N. **Money Supply and Deficit Financing in Economic Development**. Wesport: Quarum Books, 1992 .
- Tobin, James. **Asset Accumulation and Economic Activity**. Oxford: Basil Blackwell, 1980

Toprak, Metin. **Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995**. Ankara:Turhan Kitabevi, 1996.

Shaviro, Daniel. **Do Deficits Matter?**. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1997

MAKALELER

Arasıl, Ömer. “Bütçe Açığı Finansman Yöntemi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Prof. Dr. Salih Şanver’e Armağan**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1998.

Barro, Robert. “The Ricardian Approach to Budget Deficits”, **Journal of Economic Perspectives**, Volume 3, Number 2, Spring 1989

Bernheim, B. Douglas. “A Neoclassical Perspective on Budget Deficits”, **Journal of Economic Perspectives**, Volume 3, Number 2, Spring 1989.

Buiter, Willem H., “A Guide to Public Sector Debt and Deficits”, **Economic Policy**, November, 1985.

Burkhead, Jesse. “The Balanced Budget”, **Quarterly Journal of Economics**, LXVII, May 1956.

Çakman, Kemal. “Türkiye’nin Kamu Maliyesi Sorunu”, **Ekonomik Yaklaşım**, sayı 20, Bahar 1996.

Eisner, Robert. “Budget Deficits: Rhetoric and Reality”, **Journal of Economic Perspectives**, Vol.3, Number 2, Spring 1989.

Ertel, Nesrin ve İnel, Aysu. Türkiyede Kronik Enflasyon Süreci ve Antienflasyonist Politikaların Etkinliği, 1981-1991, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, sayı 20, 1993

Lippens, Robert E. “Are Trade Deficits That Bad?”, **Business Economics**, Vol.32, Issue 2, April 1997.

N. Gregory Mankiw, “Real Business Cycles: A New Keynesian Perspective” **Journal of Economic Perspectives**, Volume 3, Number 3, Summer 1989.

Şıklar, İlyas. “Beklenen Ekonomi Politikasının Etkinsizliği ve Gelişmekte Olan Ülkeler”, Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt X, sayı 1-2, 1992.

Thornton, Daniel. "Do Government Deficits Matter", **Federal Reserve Bank of Saint Louis**, September/ October, 1990.

Vamvokas. G. A. "Have Large Budget Deficits Caused Increasing Trade Deficits? Evidence From a Developing Country", **Atlantic Economic Journal**, Vol.25, Issue1, March 1997.

Yıldırım, Kemal. "Uluslararası Dışlama Etkisi", **İktisat Dergisi**, Sayı 352, Eylül 1994